

Història i literatura: Jaume I i els trobadors

Albert G. HAUF
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de València

Abans de començar, voldria agrair als organitzadors d'aquest simposi la seva amable invitació i expressar la meva satisfacció per estar ací entre vosaltres, en aquesta bella ciutat de Gandia, tan directament relacionada amb alguns dels noms més il·lustres de la nostra història cultural. De passada, voldria precisar que tot i les aparents limitacions imposades pel títol, no em limitaré a parlar dels trobadors occitans. La meua exposició tractarà d'explicar, encara que sigui superficialment, el perquè de certes composicions poètiques molt hostils al rei En Jaume, i de la reacció aparentment temorenc del nostre rei davant els problemes que li plantejava l'agressió croada i l'expansió francesa al sud del Loire. Una reacció en el fons justificada en el que ara anomenariem *Real Politik*, però potser també basada en unes arrelades vivències personals, que convé tenir ben presents.

Convençut com estic que la literatura és sovint història viscuda, i que per això constitueix un important document sociohistòric, a l'hora de cercar les possibles raons de l'aparentment làbil política del nostre rei que el va portar a signar un tractat, el de Corbeil (1258), que cedia als francesos el control d'Occitània, procuraré fer-ho tenint en compte alguns importants textos literaris del moment, com ara la famosa «Cançó de la Croada», que ens brinda un possible model de com eren o pogueren ser les cançons narratives de caràcter èpic en català, que, com veurem, alguns han tractat de reconstruir a partir de les cròniques, però que, ara per ara, no sabem si en realitat van existir. Deixaré parlar també, quan s'escaigui, la veu del mateix rei, que ens va llegar un testimoniatge personalíssim en el seu preciós *Llibre dels feits*, una obra literària fonamental, en la qual tan important resulta allò narrat pel jo literari com tot el que aquest s'estima més silenciar. Afegiré, a més, dins dels límits de l'espai disponible, alguns testimonis de la poesia àulica referida a València, i també, passim, una breu consideració sobre la utilització i manipulació de la persona de Jaume I en la mitografia oficial des del Romanticisme fins als nostres dies, aspecte aquest que, per motius de mera estratègia discursiva, faig servir per introduir el tema.

1. UNA NOTA PRÈVIA. DEL PASSAT COM A EVOCACIÓ ROMÀNTICA O COM A ESTÍMUL DE FUTUR

És possible que alguns dels presents, els menys joves, recordin o hagin sentit parlar de l'anomenada Nova Cançó catalana (ara ja bastant vella!), moviment de signe cultural i polític que, en els anys de la transició del règim franquista espanyol a la democràcia, va agrupar cantants de tots els territoris de parla catalana en un important esforç de reafirmació nacional. És possible també que tingueu notícia

d'algun dels seus més prestigiosos representants, com el valencià Raimon, que sortosament encara canta i passeja arreu la seva guitarra.

Un d'aquells autors, ara més conegut com a assagista, que s'inspiraven en l'estil i la dicció de *chansonniers* francesos com Brassens, fou Josep Maria Espinàs. I em ve ara especialment a la memòria una interessant reinterpretació seva de la vella i bella cançó tradicional catalana «El Rei Mariner» (Milà, 1999, 201, p. 151-152), que narra el tema del rapté o seducció d'una donzella a la qual un príncep d'Anglaterra, disfressat de mariner mercader, s'emporta al seu regne més enllà de la mar.¹

Espinàs, tot rememorant el venerable text tradicional, feia servir aquella antiga cançó, plena de melangia, per a recrear-la i reformular-la en clau política. Tractava així de llançar un nou missatge de negació de la vella postura romàntica de constant evocació beata d'un passat gloriós, definitivament passat, que, segons ell, les generacions presents ara només haurien de recordar en clau de futur. Volia, en suma, que els catalans, en comptes de lamentar-se i de llepar-se constantment les ferides recordant el que van ser i ja no eren, aprofitessin la democràcia i la llibertat penosament recuperades per a treballar en la construcció d'una nova història, tant o més gloriosa que la passada.

En la seva reinterpretació del tema tradicional, Espinàs formulava una pregunta retòrica, a la qual contestava també de manera ben decidida,² donant per definitivament tancada la bella etapa de florida política i cultural de catalans, valencians i mallorquins durant l'edat mitjana, representada pel vell «mocador» de la donzella, i pels trobadors, símbol i bandera de la *fin'amor* i del refinament cortesà que vam heretar d'Occitània. Fins a tal punt que acabava suggerint, en la seva cançó, que un «noi de mans ben netes», o sigui el representant d'una pàtria nova, enterrés, sepultant-lo per sempre més en l'arena de la mateixa platja, el vell mocador, símbol del passat.³

Resignació, pessimisme o pur i simple realisme polític? Es tracta, tot plegat, d'una proposta quirúrgica de voluntària acceptació de l'oblit, destinada a alliberar el nostre país dels fantasmes d'una memòria històrica que, a força de repetir tòpics i lloances ditiràmiques, corria —segons el cantautor— perill de caure en el desencís i la manca de decisió política davant les exigències de la realitat present. Per això la cançó, a manera d'*alba* patriòtica, plena d'esperança, acabava dient: «A la vora de la nit, el dia es lleva.»

Espinàs volia ser del tot positiu en el seu missatge. Ens advertia que calia mirar endavant, si no volíem acabar convertint-nos, com el Lot bíblic, en pura sal petrificada. I el perill que apuntava no deixava de ser evident, i encara ara mostra la coa en l'aprofitament que alguns polítics tracten de fer d'aquesta mena de commemoracions. En tot cas, a la València del segle XIX, Teodor Llorente, un dels poetes més insignes de l'anomenada Renaixença romàntica (en la qual, gràcies a la recuperació de la tradició occitana dels Jocs Florals, els poetes de parla catalana van col·laborar amb Mistral i amb el moviment felibrenc occità: vegeu Roca, 2007, p. 323-380), ja mantenia una tesi en el fons molt semblant a la de Josep M. Espinàs. Ho feia, però, des d'un posicionament pessimista, davant la simple constatació de l'absolut desemparament en què es trobava en aquell moment la llengua valenciano-

1. «A la vora de la mar/ n'hi ha una donzella/ que brodava un mocador/ n'és per la reina [la flor més bella]/. Quan ne fou a mig brodar/ li faltà seda;/ veu venir un mariner/ que el mar navega:/ —“Mariner, bon mariner,/ si en porteu seda?”/ —“De quin color la voleu:/ blanca o vermella?”/ —“Vermelleta la vull jo,/ que és millor seda” [...]/ —“Pugeu a dalt de la nau,/ triareu d'ella.”/ Quant dalt de la nau va ser,/ la nau fa vela.»

2. «Què s'ha fet/ dels mocadors,/ que volien ser banderes,/ què s'ha fet dels trobadors?/ què s'ha fet d'aquelles reines?/ Si m'ho preguntava algú/ jo em giraria d'esquena/ tantes coses hem perdut/ que el record també cal perdre.»

3. «A la vora de la mar/ ara un noi de mans ben netes/ ha enterrat el mocador/ ben endins sota l'arena.»

catalana, que a València es limitava a vehicular alguna extemporània creació poètica aïllada i es veia, de fet, confinada al registre popular.

En la seva «Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca i Provença, que assistiren al Centenar del Rei En Jaume», Llorente s'adreça, en nom de València, a la llengua llemosina —la Morta-viva, regina destronada, viuda i encadenada— i també als «Trobadors de Mallorca! Cantors de Catalunya! Felibres de Provença!» vinguts d'aquelles contrades on va florir la llengua i la cultura dels trobadors (noteu que hi inclou Avinyó, la papessa, i «Nimes la romana», sense oblidar Marsella, ni Besiers, la ciutat màrtir de la croada albigea).⁴ Però, ben mirat, en aquell poema, relacionat amb l'efemèride jaumina que ara tornem a celebrar, només s'hi perfila un escafit programa: la proposta de revifar el petit caliu («l'espurna del foc sagrat») que pugui restar colgat entre les cendres d'un passat gloriós compartit, de parlar dels avis i d'entonar junts les velles cançons trobadoresques.⁵

Llorente («La dama del rat-penat», 1996, p. 101) es considerava i s'autoproclamava un dels darrers exponents literaris del valencià («Jo sóc lo darrer eco perdut, que el vent s'emporta,/ del parlar llemosí») i sembla evident que en moltes de les seves composicions, com ara «València i Barcelona», allò que hi predomina és una sensació de pèrdua quasi definitiva de la llengua, unida a un sentiment romàntic d'enyorança.⁶

Fixeu-vos de quina manera el poeta incideix en el record del passat comú, subratllat per mots com «fills enyoradissos», els noms en plural dels vells comtes i, en especial, del rei En Jaume («Berenguers i Jaumes»), i d'uns mateixos orígens, líricament evocats per la metàfora de l'ocell que vola al vell «niu», o la del tronc comú que agermana valencians, catalans i occitans.

En altres composicions com «Als poetes de Catalunya» (Llorente, 1996, p. 86-89), hi trobem un missatge desencisat, a primera vista coincident amb el de la ja esmentada cançó de Josep M. Espinàs,⁷ on els mots «cendres» i «sepulcre» i l'evocació de l'espasa «rovellada» pel temps fan pensar en l'espasa de Jaume I, recuperada del seu vas. Però la idea de renúncia al poderós passat (representat per l'arma ara ja inútil) hi és tan evident com en els versos següents, on el poeta declara per definitivament morts i enterrats els nostres herois més representatius (ara «Berenguer» és substituït per «Borrell», però conserva en plural el nom de Jaume, que «el Conqueridor» fou el primer que va assumir).⁸

Mentre que Espinàs no renunciava a la política —ben al contrari, reclamava una nova i decidida actuació—, Llorente, deixant-se portar pel seu tarannà conservador i espanyolista, havia convertit la llengua i la història en tema d'una poesia jocfloralesca tan resignada com sentimentaloides. És un posicionament que perviu en moltes de les celebracions oficialistes organitzades ara mateix a València, on, però, a diferència de les commemoracions romàntiques, ja es prescindeix de manera deliberada de la participació de representants oficials catalans, balears o occitans.

A risc de semblar mal patriota, voldria centrar la vostra atenció, ara i ací, en una important paradoxa: el fet, importantíssim, que les conquestes dels regnes de Mallorca i de València i Múrcia, que

4. «I en aquelles contrades on a la Gaia Ciència/ dictaren lleis los llavis somrisents de clemència,/ alegres responien als cants dels trobadors,/ Avinyó la papessa, i Nimes la romana,/ i Marsella, la grega, i Besiers, que romana/ mullada encara en plors.»

5. «Si en mos dictats encara trobeu alguna espurna/ del foc sagrat que guarda l'antigor en son urna,/ vingau a mi, poetes, i com en altre temps,/ el pa i la sal partint-ne,/ juntant les mans amigues,/ parlem dels nostres avis,/ i les cançons antigues/ entonem tots ensemps» (LLORENTE, «Salutació», 1996, p. 114-117).

6. «[...] los fills enyoradissos dels Berenguers i els Jaumes/ serem sempre germans [...]/ [...] mes, sempre que els cors junta de nostres mans l'estreta,/ los pensaments s'envolen, com au que al niu va drete,/ al vell tronc llemosí [...]» (LLORENTE, «València i Barcelona», 1996, p. 77).

7. «Dels venerats sepulcres no remogam les cendres;/ deixem dins d'ells l'espasa que el temps ja rovellà [...].»

8. «[...] mes no vullgau que tornen los antics segles/ puix morts estan per sempre/ los Jaumes i els Borrells [...].»

justifiquen el títol de glòria representat per l'epítet «el Conqueridor», siguin, ben mirat, el resultat d'una política de renúncia de Jaume I als seus drets feudals en terres occitanes, i de l'abandonament de la defensa dels occitans confrontats amb els francesos. Aquesta política que, com veurem, fou molt criticada pels trobadors occitans venia tanmateix en bona part imposada no sols per la realitat del moment, sinó també per la mateixa experiència vital del rei, en part documentada en alguns fragments del seu *Llibre dels feits* on evoca aspectes de la seva infantesa, i també en algun altre testimoni literari referible als terribles successos, segurament inoblidables, que marcaren els primers anys de la seva existència. Com veurem, la panoràmica emergent és tan interessant com heterogènia. No hi predomina la lloança universal i unívoca, sinó una interessant barrija-barreja en la qual els elogis es mesclen també amb veus molt crítiques, generalment provinents de l'àmbit occità. Aquest fet sembla demanar una petita introducció prèvia sobre la relació entre Catalunya i Occitània.

2. CATALUNYA I OCCITÀNIA

Convindria, en efecte, començar recordant la dimensió transpirinenca de la Corona d'Aragó i que els Pirineus, contra el que han dit alguns (recordem la malèvola frase: «Als Pirineus comença l'Àfrica»!), mai no han sigut una barrera, sinó un lloc de pas; l'eix de dues economies complementàries. Si, d'una banda, la vella Marca Hispànica creada pels francs fou un *melting pot* o lloc de trobada on es mesclaren els pobles i dialectes del sud de la Gàl·lia, tot d'una que els comtats catalans van aconseguir la independència s'invertiren els vincles, de manera que, gràcies a una hàbil política matrimonial, Catalunya va arribar a aglutinar les terres occitanes.

Una ràpida ullada a la taula genealògica del casal de Barcelona i Provença (Belperron, 1967/2; Miret, 2007, xix; Soldevila, 1963; Ventura, 1996; Marcos, 1996, Tafel I)⁹ permet veure com el llinatge dels Berenguers, evocat per Llorente, és tot un referent que demostra com van ser d'intensos els vincles familiars i polítics entre Catalunya i Provença. El comte de Barcelona Ramon Berenguer III es va casar amb Dolça de Provença, de la qual va tenir dos fills: el seu famós successor, Ramon Berenguer IV, i Berenguer Ramon de Provença. La mort prematura d'aquest determinà que el comte català tingués també cura del govern de Provença com a tutor del seu nebot Ramon Berenguer III († 1166).

Del matrimoni entre Ramon Berenguer IV i Peronella d'Aragó, van néixer Alfons I el Cast, Ramon Berenguer IV de Provença (també mort prematurament el 1181) i Sanç, que fou comte de Provença fins al 1185. Una vegada més, el control polític dels dos territoris veïnats el tenen dos germans o parents acostats, situació que fa que, a la mort de l'un, l'altre en sigui senyor o regent. Aquest serà el cas del comte Sanç, que va arribar a regir Aragó durant la primera infantesa de Jaume I.

En morir Ramon Berenguer III de Provença sense descendència, el primer comte rei Alfons I el Cast (1162-1196) va unir Provença a Catalunya-Aragó i, malgrat les pugnes amb Ramon V de Tolosa, va aconseguir estendre la seva influència arreu d'Occitània.

9. Cal tenir present el caràcter eminentment divulgador de la present conferència, dirigida a un públic molt heterogeni i, en general, no especialitzat. Això explica l'ús d'una estratègia comunicativa que presentava de forma molt plàstica, i de la manera més atractiva possible, fent servir un PowerPoint, nombroses taules, textos i il·lustracions, considerats adients en relació amb el tema presentat; materials que ara, per motius obvis, ha calgut eliminar. Com que tanmateix no pretenem de canviar la intencionalitat primigènia de la nostra intervenció, destinada a recordar fets en general ja prou coneguts pels especialistes, ens limitem a tractar de ser fidels al nostre missatge nuclear partint sempre de manera directa dels textos o fonts originals, i prescindint, tret d'algunes excepcions considerades útils, de les gloses i resums posteriors que, en general, poc o no res afegeixen a les monografies clàssiques ja ben establertes.

La cort d'Alfons I fou un poderós centre d'irradiació literària. Ell mateix s'agradava de compondre poesia i va saber aprofitar la literatura com a arma política (Pillet i Carstens, 1933, 23, p. 25; Riquer, 1959; Ruiz Domènec, 1996; Ventura, 1961). Aquesta poesia, escrita per autors coneguts o «trobadors», que componien el text i la música, utilitzava una llengua artificiosa de cultura comunament acceptada i basada en un savi aprofitament de tots els dialectes occitans. Tenia unes notables exigències tècniques formals i trobà la seva expressió en uns tòpics i gèneres molt concrets, entre els quals destaquen la crítica política, personal o dels costums, a través de l'anomenat sirventès; la lamentació o *planh* per la mort d'algun personatge important, i sobretot la cançó, gènere amorós per antonomàsia que canalitza la formulació de la *fin'amor*, després anomenada *amor cortès*; una manera d'estimar basada en la sublimació de la dama, que aprofita i tradueix en conceptes lírics el codi del vassallatge feudal (Riquer, 1975, vol. I, p. 9-102).

Els catalans van tenir així l'oportunitat de participar de manera ben directa en aquesta florida cultural, la més elevada de l'Europa del moment, fins al punt que, amb l'excepció de Ramon Llull, tots els poetes anteriors al gran Ausiàs March (segle XV) s'expressen o tracten d'expressar-se en occità.

Es pot dir que els poderosos lligams lingüístics i culturals són alhora causa i efecte de la complexa xarxa de vincles feudals i dinàstics resumida més amunt a grans trets. I de fet, Pere I el Catòlic, pare del rei En Jaume, mantingué una relació harmònica amb el seu germà Alfons, comte de Provença. Amb una important novetat: durant el seu regnat, cessaren les contínues tensions amb els comtes tolosans, ja alarmats per l'imminent perill extern de la croada. Aquest canvi de direcció o nova aliança catalano-tolosana ve representat pels matrimonis de les germanes de Pere el Catòlic: Elionor amb Ramon VI († 1222) i Sança amb Ramon VII de Tolosa († 1249) (Desclot, cap. 4; ed. Soldevila, 2008, cap. 4, p. 43).

Per motius d'oportunisme polític, el germà del rei Alfons, Ramon Berenguer IV de Provença, havia rebutjat el matrimoni concertat entre ell i una parenta de l'emperador Manuel de Constantinoble, Eudòxia Comnè. Aquesta, que ja havia fet el viatge a Occident i portava un bona dot, va acabar casant-se amb el senyor de Montpeller, Guillem VIII. D'aquest matrimoni nasqué Maria, senyora de Montpeller, mare del rei En Jaume.

Montpeller era la punta del triangle Besiers-Narbona-Carcassona-Tolosa de Llenguadoc, enclavaments culturals i estratègics d'Occitània, on com ja hem vist els poders fàctics, quasi sempre en pugna, eren la casa de Tolosa i la de Provença. Pere el Catòlic, continuant la política matrimonial dels seus predecessors, es va casar per interès («per sol Montpesller») amb una «dona qui no era filla de rei», a la qual aviat va rebutjar i evitar per complet (Desclot, cap. 4; ed. Soldevila, 2008, p. 44).

Al pròleg del *Llibre dels feits* (ed. Bruguera, 1991, p. 5-6), autobiografia narrada i pensada des d'una oralitat determinant del seu evident caràcter literari (Asperti, 1993; Pujol, 1996 i 2008), el rei En Jaume presenta les accions més rellevants de la seva llarga vida com un testimoni o testament públic i exemplar de la seva fe en Déu i com una acció de gràcies pel favor diví. Hi destaca una frase en què el rei crida la nostra atenció sobre l'excel·lència del seu llinatge, llinatge que les seves obres o opcions personals tanmateix havien contribuït a millorar: «Ja fos açò que'l començament de la nostra naxença fos bo, en les obres nostres havia mester mellorament...»

I encara que el rei només toqui *en passant* la primera etapa de la seva vida, en el mateix pòrtic del seu llibre (cap. 2) transforma en un fet providencial la d'altra banda ben penosa història del frustrat projecte matrimonial del seu avi Alfons amb Eudòxia. Segons el *Llibre dels feits*, el joc de contingències que van convertir aquella dama, rebutjada pel comte de Provença Ramon Berenguer, en esposa del senyor de Montpeller i en àvia del rei En Jaume fou obra d'un Déu, coneixedor dels *futuribilia*, que determinà els fets a la millor conveniència del monarca («sembla obra de Déu», «és obra de Déu»:

Llibre dels feits, cap. 5 i 7, p. 11 i 12). Tanmateix cal remarcar, com fa Ferrer seguint la bibliografia més recent (*Llibre dels feits*, 2007, p. 49, nota 14),¹⁰ que, ací, o la memòria del rei falla o crea una voluntària confusió, ja que aquest matrimoni no s'havia convingut amb el rei Alfons I, i Eudòxia no era filla, sinó neboda néta, de l'emperador bizantí.

Jaume I dedica un cert espai a parlar de la seva dissortada mare Maria, senyora i hereva de Montpeller (*Llibre dels feits*, cap. 3-4,7; p. 9 i 11-12), morta a Roma, on havia acudit a implorar del papa la defensa dels seus drets en un candent plet contra el seu espòs, Pere d'Aragó. Jaume, que segurament no ignorava aquell rerefons de profundíssima tensió entre els seus pares, és força curt en paraules a l'hora de parlar del seu progenitor, però en canvi dedica una càlida i significativa lloança a la seva mare.¹¹ El *Llibre dels feits* en diversos llocs presenta també l'engendrament i el naixement reials com un fet providencial, marcat per esdeveniments extraordinaris, d'acord amb un *topos* aleshores molt freqüent en l'hagiografia catòlica.¹²

Al capítol 5, hi trobem la més pintoresca d'aquestes narratives de regust clarament mític, destinada a explicar la legalitat dels orígens reials a uns lectors no ignorants de quines van ser en realitat les relacions entre Pere I i Maria.¹³

La descripció jaumina és succinta i contrasta molt amb la versió que d'aquest mateix esdeveniment ja ens brinden altres grans cròniques catalanes posteriors, com les de Muntaner (cap. 3-5) i Desclot (cap. 4; ed. Soldevila, 2008, p. 64), que broden aquest episodi farcint-lo de detalls llegendaris fins al punt que, seguint la tesi de Menéndez Pidal (1951, p. xxvi-xxvii) sobre la suposada prosificació i aprofitament de textos èpics en les cròniques castellanes,¹⁴ s'ha defensat l'existència d'una tradi-

10. Hi destacaria tanmateix la documentadíssima tesi de Marcos (1996, p. 24-180). Pel tema que ens ocupa, interessa de manera especial el que reporta sobre el testimoni dels trobadors Bertran de Born, Guiraut de Bornelh i Folquet de Marselha, que donen a Eudòxia el títol d'«emperairitz». Bertran, en un sirventès que porta el títol «Puois lo gens terminis floritz...» (Riquer, vol. I, 133, p. 709-715), fa al rei Alfons I aquesta dura acusació: «VII Mout trait lait l'emperairitz/ com fals reis prejurs e savais,/ quan pres a quintals et a fais/ l'aver que Manuels trames/ et la rauba et tot l'arnes; puois ab cor dur,/ quan n'ac trach lo vert e-l madur,/ el n'enviet per mar marritz/ la domna e-ls grecs que ac traitz» («Molt lletjament va traïr l'emperadriu/ com rei fals, perjur i dolent,/ quan va prendre a quintars i a feixos/ els diners que va enviar Manuel/ i l'aixovar i tot l'arnès;/ després, amb cor dur,/ quan en va haver tret el verd i el madur,/ va tramentre, tristos, per mar/ la dama i els grecs que havia traït»). Segons això, Alfons hauria fet promesa de matrimoni a Eudòxia, però a la fi va optar per casar-se el 1174 amb Sança de Castella, si bé, com bé anota Riquer, no va tornar al seu país, sinó que es va casar amb Guillem VIII de Montpeller, el qual la va repudiar el 1187 i, com explica el *Llibre dels feits* (cap. 2, 1, p. 7), també es va casar amb una castellana. És evident que la brama d'aquesta promesa incomplida afectava el bon nom d'Alfons, i Jaume I ho sabia; per això, a l'esmentat capítol, es parla de «paraules que foren tractades e acordades d'ambdues les parts», i els nobles acompanyants d'Eudòxia parlen «d'aquest engan e d'aquest faliment» d'un contracte legalment vàlid i que per això podia invalidar el matrimoni castellà d'Alfons.

11. De la qual afirma que «si bona dona havié e-l món, que ela ho era en tembre en honrar Déu [...] E nostre Seyor la amà tant e li donà tanta de gràcia, que reina sancta és clamada per aquels que són en Roma, e per tot l'altra món, sancta. E guarex malalts molts, can beuen ab vi o ab aygua de la pera que raen del seu vas» (*Llibre dels feits*, cap. 7, p. 11-12). Martínez (2008, p. 350) pensa que ací el rei estableix una correlació amb la Mare de Déu.

12. La fórmula «jam ab incunabilis dedit signum sanctitatis eius» («ja des del bressol va donar senyals de la seva santedat») que encapçala moltes vides de sants. Cf. amb: «Certa cosa és que-l nostre naximent se féu per vertut de Déu que nasquem en aquest món. E quan nós vos dixésem les condicions ni les maraveyles que foren al nostre naxement, grans serian, mas lexar-nos em» (*Llibre dels feits*, cap. 48, p. 58).

13. «Nostre pare, lo rei En Pere, no volia vèser nostra mare, la reina. E esdevenc-se que .Ia. vegada lo rei, nostre pare, fo en Llates, e la reina, nostra mare, fo en Miravalls. E vench al rei un ric hom, per nom En Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant, que el féu venir a Miravalls, on era la reina, nostra mare. E aquella nuit que ab dós foren a Miravalls volc nostre Senyor que nós fóssem engenrats» (*Llibre dels feits*, cap. 5, p. 10).

14. Soldevila (1957, p. 73) era molt categòric en aquest punt, ja que considerava que la seva reconstrucció tenia el mèrit «d'haver donat una de les proves més contundents que puguin donar-se respecte a l'existència del poema precedent, enfora de la troballa de l'original mateix.»

ció èpica jaumina de caràcter oral, aprofitada pels cronistes catalans, tradició que la crítica literària més recent considera mancada de fonament (en especial Asperti, 1993).

Muntaner no solament es fa ressò del tòpic fabulós, sinó que l'amplifica de manera considerable passant de l'àmbit de la llegenda o *mirabilia* al dels miracles. Tant és així, que gosa establir una hiperbòlica comparació amb el fet que la teologia catòlica considera el més transcendent de la història del món: el naixement del mateix Fill de Déu.¹⁵ Segons el cronista de Peralada, Pere, «per escalfament que hac d'altres gentils dones [...] no s'acostava» a la seva esposa. Estava, segons diu, del tot encaterinat «d'una gentil dona de Muntpestler, e per aquella bornava e anava ab armes i traïa a taulat, e faïa tant que a tothom ho donava a conèixer.»

Els cònsols i els nobles de la ciutat, desitjosos d'assegurar-se un hereu, van aprofitar aquesta debilitat per organitzar, amb nocturnitat i a les fosques, una petita tramoia de *novellino* italià, evocadora d'altres engendraments literaris com el d'Artur. D'acord amb aquest complot, un privat del sobirà, en comptes de la dama desitjada, havia de ficar dins el llit reial Maria de Montpeller, l'esposa rebutjada, i a trenc d'alba autoritats i clergues acudirien en solemne processó a la cambra, a fi de donar testimoni públic de l'esdeveniment.¹⁶

Ja he avançat que el furor reconstructiu de fragments èpics sembla superat,¹⁷ però com que la filologia no és cap ciència exacta, i els *corsi i recorsi* no deixen de dependre de les modes (i del desig de notorietat dels investigadors de cada nova generació!), brindo ací, pel seu valor documental, uns fragments de la interessant reconstrucció, en hemistiquis de 6 + 6 o 7 + 7 síl·labes de rima consonant masculina, que Soldevila (1957, vol. I, p. 75) va fer de la suposada font èpica d'aquest episodi. El primer fragment, corresponent al text ja copiat més amunt, sona així:

[...] nós sabem que vós sots — privat del senyor rei
de l'amor que ha a aital dona — e percaçats que l'haja ell;
45 perquè us pregam que li digats — que vós acabat havets
que ella haurà aquella dona — e que vendrà a ell,
en la sua cambra — tot secretament;
mas que no vol que llum — haja per res,
per ço que no sia vista, — e d'açò haurà ella gran plaer [...]

L'estratègia amorosa culmina amb final feliç:

E com fo alba — los prohòmens tots e prelats,
e hòmens d'orde e dones, — cascú ab son ciri en la mà,
155 entraren en la cambra, — e lo rei meravellà's;
e saltà tantost sobre el llit — e pres l'espasa en la mà,

15. «[...] que obra de Déu fo lo seu neiximent, e dels majors miracles pus visibles que Déus feés pus pres carn humana de madona Santa Maria» (ed. MUNTANER, 1927-1951, vol. I, p. 25).

16. «[...] nós sabem que vós sots privat del senyor rei de l'amor que ha [a] aital dona, e que vós percaçats que ell la haja; per què, nós vos pregam que vós que li digats que vós havets acabat que ell haurà aquella dona que vendrà a ell tot secretament en la sua cambra, mas que no vol que llum hi haja, per ço que per negun no sia vista. E d'açò haurà ell gran plaer. E com ell serà gitat e tohom haurà despatxada la cort, vós vendrets a nós aci e'l lloc del consolat de Muntpestler, e nós serem, los dotze dels mellors de Muntpestler e de la baronia; e haurem madona Maria de Muntpesler, reina, que ab nós [...] irà [...] al dit senyor rei [...]» (MUNTANER, 1927-1951, vol. I, p. 20).

17. Fins al punt que en la recent reedició de *Les quatre grans cròniques* (SOLDEVILA, 2007) s'han eliminat les nombroses referències de l'historiador a aquesta temàtica. Vegeu SOLDEVILA (1971, p. 946-948). Aquests materials es poden trobar també reunits a SOLDEVILA (1996).

e tuit agenollaren-se — e digueren en plorant:
 «Senyor, sia de gràcia — que vejats qui de prop us jau.»
 E el senyor rei la conec — e la regina dreçà's.
 E si contaren-li tot — çó que havien tractat [...].

- 175 E l'alegre fo molt major — quan veeren que a Déus.
 havia plagut que el tracte — vengués a acabament;
 que la reina engruixà — que, a cap del nové mes,
 així com natura vol, — ella infantà un fill bell,
 qui fo nat a bona obs — de crestians, e majorment,
 a bona obs de sos pobles, — que no nasc senyor jamés
 a qui Déus majors gràcies — ne pus assenyalades faés [...].
- 187 E, en un any, lo dit infant — millorà més e cresqué
 que altre no fa de dos; — e no anà gaire temps
 que son pare moríu — e ell fo coronat rei:
- 190 (rei) d'Aragó e comte — de Barcelona e Urgell,
 e senyor de Montpesller.¹⁸

Muntaner no solament destaca els excepcionals dots físics del nadó, sinó que assimila i amplifica fins a l'exageració l'evident providencialisme del text jaumí: «Jamés no nasc senyor a qui Déus faés majors gràcies ne pus assenyalades.»

Com ja s'ha dit i repetit (Hauf, 2004, en especial p. 47-57; Smith, 2007, amb bibliografia recent), aquest providencialisme impregna de soca-rel la Crònica i ve poc després confirmat per una sèrie de fets presentats com a signes d'especial predilecció divina. Així, quan l'infant, nascut el 2 de febrer, festa de la Candelera tradicionalment associada amb el simbolisme de la llum, és introduït a l'església de Santa Maria, hom hi cantava casualment el tedèum, l'himne oficial d'acció de gràcies de la litúrgia catòlica (*Breviarium*, 1936, p. 8), alguns versets del qual expressen l'esperança en la salvació del poble cristià operada per la gràcia de Déu.¹⁹ Quan, tot seguit, portaren el nadó a una altra església, se'ns assegura que hi entonaven el *Benedictus*, cant profètic de redempció i de predestinació que el sacerdot Zacaries va crear el dia de la presentació de l'infant Jesús al temple de Déu (Lc 1,68-79).²⁰ Basta recordar el sentit d'alguns dels versets d'aquest «Càntic de Zacaries» per copsar de seguida la clara intencionalitat profètica i messiànica d'aquesta citació que relaciona una pregària originalment destinada

18. Cf. amb MUNTANER (1927-1951, vol. I, p. 22, 20-24, 9): «E, con fo alba, los prohòmens tots e prelats e hòmens d'orde e dones, cascun ab son ciri encès en la mà entraren en la cambra on lo rei era en son llit ab la reina. E meravellà's, e saltà tantost sobre el llit e pres l'espaa en la mà. E tots agenollaren-se e diguren en plorant: —Senyor, mercè sia de gràcia e de mercè vostra, que vejats qui us jau de prop. E la reina dreçà's; e el rei la conec. E sí li comptaren tot ço que havien tractat [...]. E l'alegre fo molt major con saberen e veeren que a Déu havia plagut que lo llur tractament vengués [a] acabament bo: que la reina engruixà, e als nou meses, així com natura vol, ella infantà un bell fill e graciós, qui bona fo nat a bos de crestians e majorment a obs de sos pobles: que jamés no nasc senyor a qui Déus faés majors gràcies ne pus assenyalades. [...] Lo dit infant En Jacme cresqués e mellorà més en un jorn que altre no fera en *quatre*. E no havia molt de temps que el bon rei son pare morí, e ell fo coronat rei d'Aragon e comte de Barcelona e d'Urgell e senyor de Muntpestler.»

19. «Salva, Senyor, el teu poble; beneeix la teva heretat; regeix-los i exalta'ls per sempre», o també: «En tu, Senyor he confiat; fes que mai no sigui confòs» («Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic haereditati tuae. Et rege eos, et extolle eos usque in aeternum [...]. In te, Domine, speravi: non confundar in aeternum»).

20. Com es pot comprovar en el mateix *Breviarum Romanum*, «Ordinarium divini Officii ad Matutinum» i «ad Laudes», el tedèum es canta a les matines i el *Benedictus* a les laudes. Aquestes dues hores litúrgiques, segons indicació del mateix *Breviari*, en el cor s'han de cantar una darrere de l'altra («In publica vero recitatione Matutinum in Choro a Laudibus separari non potest»). Això fa verssemblant el que diu el *Llibre dels feits*.

a identificar l'infant Jesús amb el Crist, salvador del poble d'Israel, i, de rebot, el Crist Redemptor amb Jaume I.²¹

La Crònica narra un altre fet considerat portentós: el de la tria del nom, que havia de ser Pere (com el del pare) i passa a ser Jaume gràcies a una altra contingència providencial, l'anomenada *sortes apostolorum*, ja que la mare féu encendre dotze candeles amb els noms dels dotze apòstols, optant a la fi pel nom de la candela de més durada! Es tracta d'un nom emprat per primera vegada en la dinastia catalanoaragonesa i que a partir d'ara anirà sempre unit a la seva memòria. Per això no és gens casual que el *Llibre dels feits* comenci amb un tema manllevat de la carta de l'apòstol Jaume («La fe sens obres és morta»), tema que el rei desenvolupa, a manera de sermó, per a donar un sentit transcendent a la seva biografia (Hauf, 2004, p. 45-57).

En tot cas, com resulta evident, els primers anys de l'existència del nostre rei estan estretament vinculats a les terres occitanes i la primera llengua que Jaume I degué sentir des del bressol degué ser el llenguadocià. Per això cal no oblidar el context històric del moment, que potser explica l'esmentat registre providencial del *Llibre dels feits*.

El naixement del nostre rei coincideix de ple amb l'inici d'una tragèdia que omplí de sang les terres occitanes. Perquè l'assassinat del legat papal Pere de Castellnou i l'excomunió de Ramon VI de Tolosa, cunyat de Pere el Catòlic, propiciaren la famosa croada contra els albigesos instigada per Innocenci III i iniciada a sang i foc el 1209, sota el comandament de Simó de Montfort.

Els croats, que al principi fins i tot comptaren amb el suport de Ramon VI de Tolosa, van atacar el territori de Ramon Roger Trencavell, vescomte de Besiers, Carcassona, Albi i Rasès i vassall del rei d'Aragó, seguint la *via domitiana* que anava de Nimes a Portvendres. I a fi de causar el màxim terror possible (*Canso* 21, p. 485-488), encetaren les hostilitats a Besiers, amb el terrible carnatge dels ciutadans refugiats al principal monestir de la ciutat (Belperron, 1967/2, p. 188-194; Ventura, 1996, p. 94-96). L'anònim autor de la segona part de la *Canso* (21, 13) descriu així, amb versos com els que tractava de reconstruir Soldevida (de dotze síl·labes, amb hemistiqui en la sisena), aquella indiscriminada i esfereïdora massacre:

I mataren a tots aquells que eren a l'església ficats:
que no els va poder lliurar creu, altar ni crucifix;
i als clergues occien els folls ribalds captaires
i les dones i els infants, que crec que ni un se n'ixís.
Déu reba les seves ànimes, si li plau, al Paradís!
Crec que mai tan fera mort, des del temps dels sarraïns,
no crec que es fes, ni que ningú la consentís (*Cansó*, 2003, p. 118).²²

Aviat va seguir l'ocupació de Carcassona i l'expulsió dels seus habitants (1209), amb la consegüent mort en presó de Ramon Roger Trencavell, jove de vint-i-quatre anys, que, com diu la *Canso*, 15, 5: Era nebot del comte Ramon [VI de Tolosa] («nebs fo del coms Ramon e filhs de sa seror»), com

21. «Beneït sigui el Senyor, Déu d'Israel! Ha visitat el seu poble i l'ha redimit. 69 Fa que s'aixequi un salvador poderós [...]. 71 Així ens salva, alliberant-nos dels enemics,/ de les mans dels qui ens volen mal [...] 76 I A TU INFANT/ ET DIRAN PROFETA DE L'ALTÍSSIM [...] 78 PER L'AMOR ENTRANYABLE DEL NOSTRE DÉU./ PERQUÈ ENS ESTIMA, ENS VISITARÀ UN SOL QUE VE DEL CEL; 79/ PER IL·LUMINAR ELS QUI VIUEN EN LA FOSCA, A LES OMBRES DE LA MORT,/ I GUIARÀ ELS NOSTRES PASSOS PER CAMINS DE PAU [...]» Faig servir la versió de la Bíblia (1986) dels monjos de Montserrat.

22. «Et totz sels aucizian qu'el mostier se son mis,/ Que no-ls pot gaudir crotz, autar ni cruzifis;/ E los clerics aucizian li fos ribauts mendics/ E femnas e efans, c'anc no cug us n'ichi/ Dieus recepja las armas, si-plaz, en paradís/ C'anc mais tan fera mort del temps Sarrazinis/ No cuge que fos feita ni c'om la cossentis.»

a fill de la seva germana [Adelaida] (Belperron, 1967/2, p. 194-205; Ventura, 1996, p. 97-101). L'ocupació de Menèrba i Tèrme (1210), Cabaret i la Vaur (1211) i el 1212 de l'Agènès, el Carcí i Comenge, sempre seguides de les inevitables fogueres inquisitorials, va fer evident l'ambició de Simó de Montfort i la intransigència dels legats papals.

Pere I, que havia vist venir el conflicte, tractava de trobar-hi solucions. D'una banda, havia establert un pacte d'ajuda mútua amb el seu germà Alfons II de Provença i amb el seu cunyat Ramon VI de Tolosa. De fet, el 1213, els comtes de Tolosa i de Foix i de Comenges li juraren fidelitat, jurament que el constituïa en sobirà de tot el Llenguadoc (Soldevila, 1963, p. 239). D'altra banda, havia infeudat el seu regne a la Santa Seu i el 1204 s'havia deixat coronar pel papa a Roma, com a defensor de la fe, títol al qual s'havia fet ben mereixedor lluitant contra els musulmans en la batalla de Las Navas de Tolosa (1212). Segons la *Canso*, el mateix any 1209 acudí al setge de Carcassona per a tractar de negociar, infructuosament, la pau. Els anys 1210-1211 negociava amb el comte de Tolosa i amb Simó de Montfort (Miret, 2007, p. 15-16).

Pere es trobava en un veritable dilema: ni podia enfrontar-se directament amb el papat, ni tampoc podia abandonar els seus. Per això arribà a acceptar Simó com a vassall i, trencant la promesa feta a la comtessa d'Urgell, va negociar el matrimoni de l'infant Jaume amb una filla de Simó anomenada Amícia.

Aquest nou compromís matrimonial, establert el 1211, implicava de fet l'entrega de l'hereu de la Corona (que tenia tres anys) al cabdill croat, juntament amb la cessió durant quinze anys dels drets a la vila de Montpeller. Descobrim així que, sota el registre mític i profètic d'alguns dels primers capítols del *Llibre dels feits*, s'amaga una realitat ben crua i nua: el rei Pere, impulsat per la freda raó d'estat, i potser també pel desamor que sentia vers Maria de Montpeller, va lliurar l'hereu de la Corona al pitjor dels seus enemics. L'infant Jaume es va trobar, així, de ben petit, en una situació que cal qualificar d'extrema penúria afectiva; separat de la mare i en mans de qui aviat es convertiria en l'instrument material de la mort del seu pare. Una conjuntura tan dramàtica no cal dir que pogué influir en la seva manera de pensar i d'actuar.

Tanmateix al capítol 8 del *Llibre dels feits*, on el monarca narra alguns records d'una infantesa en part transcorreguda a Carcassona, ciutat que els croats van saquejar però no incendiar a fi de fer-la servir com a quarter general, no hi detectem cap espurna de ressentiment contra el cabdill croat. Fins i tot podria semblar que Jaume tracta de donar una interpretació positiva de la seva primera infantesa. Ben mirat, el seu breu apunt deixa més ben parat el cabdill croat que no el seu propi pare, «que era franch e piadós», però també «hom de fempnes», que es deixà enganyar «ab beles paraules» pels seus vassalls occitans a l'hora d'acceptar el vassallatge de terres que de fet ja controlava Simó.²³

El capítol 9 del *Llibre dels feits* resumeix també, amb unes pinzellades molt ràpides, allò que Jaume havia sentit contar de la batalla de Muret, fent la llista de les que segons ell van ser les causes del desastre (Alvira, 2002). En primer lloc, el seu pare va ser desemparat per la majoria dels seus, però, ultra actuar amb imprudència (perquè no va esperar l'arribada de tots els contingents aliats),²⁴ estava en

23. «E, passat lo temps del nostre naiximent, En Simon de Montfort, [...] volc haver amor ab nostre pare, e demanà-li que ens lliuràs a ell, car ell nos nodriria. E ell fià's tant en ell e en la sua amor, que lliurà ad ell nós per nodrir [...]» (*Llibre dels feits*, vol. II, p. 12).

24. «E En Simon de Montfort era en Murell bé ab vuit-cents hòmens a cavall entrò en mil, e nostre pare venc sobre ell prop d'aquell lloc on ell estava [...]. Mas tant nos membra que ens dixeren aquells qui hi havien estat e sabien lo feit que, levat [...] de alguns de sa mainada qui hi moriren, que els altres lo desempararen en la batalla e se'n fugiren [...]. [Altres] enviaren missatge al rei que els esperàs, E EL REI NO ELS VOLC ESPERAR» (*Llibre dels feits*, cap. 9, vol. II, p. 13).

pecat mortal i no s'aguantava dret a causa d'una aventura galant, conducta que contrastava del tot amb el capteniment de Simó i dels seus, que abans de la batalla havien confessat i combregat, com a bons cristians.²⁵ Pere també va pecar d'arrogància. No va voler escoltar les peticions de pacte i de submissió d'un enemic que se li havia humiliat. Per si fóra poc, i aquest sembla ser, ben mirat, el motiu principal, la cavalleria reial va actuar amb un absolut menyspreu de les normes més elementals de l'estratègia militar (actuant com si els francesos fossin moros!).²⁶ Aquesta és una raó devastadora a l'hora d'establir qui fou en definitiva el vertader responsable del desastre, i de la penosa situació de l'infant; una responsabilitat que la benintencionada coda o comentari patriòtic que tanca el capítol no pot esvanir.²⁷

En tots els esmentats punts referits a la desfeta de Muret, la crònica reial ve a coincidir amb el caos descrit amb algunes brillants pinzellades èpiques a la *Canso* (140, 3057-3075 i versió 2003, p. 211-212), on es destaca l'agosarada imprudència del rei Pere i el total desgavell produït en la seva host:

3061 El bon rei d'Aragó, quan els ha vistos,
amb pocs companys contra ells se n'ha anat.
Els hòmens de Tolosa, tots, i han correbut,
que, ni el comte ni el rei, gens no han escoltat [...].
I ell crida: «Jo sóc el rei», però no fou entés
i llavors caigué mort aquí tot estés [...]
Uns fugen per aquí, altres fugen per allà: no cap s'ha defensat [...]
Aquell que viu n'escapa es té per benaurat.²⁸

Aquesta mort desgraciada que va canviar el curs de la història fou tema de nombrosos *planhs* de trobadors antics i moderns, com ara el de Mistral, que és tot un epitafi.²⁹

El regne d'Aragó s'havia quedat, doncs, sense rei, i l'hereu de la Corona romania en mans d'un enemic que, amb la caiguda de Tolosa de Llenguadoc (1214), va poder culminar més fàcilment la primera etapa de la croada. Durant més de dos anys, Simó va exercir una influència molt directa sobre el seu tendre ostatge (no sabem del cert en quina llengua, però cal suposar que en francès!), fins que aquest fou reclamat pels seus súbdits, i, per manament del papa Innocenci III (a qui el rei, agraït, anomena «el mellor apostoli, que de la só que faem aquest llibre en cent anys passats no hac tan bo

25. «E AQUELL DIA QUE FÉU LA BATALLA HAVIA JAGUT AB UNA DONA, sí que nós oim dir depuis a son reboster, qui havia nom Gil, e fo puis frare de l'Espital [...], QUE ANC A L'EVANGELI NO POC ESTAR EN PEUS [...] .e, ans que fos la batalla, volia's metre en Simon de Montfort en son poder per fer sa volentat, e volia's avenir ab ell. E nostre pare no ho volc pendre. E quan viren açò lo comte Simon e aquells de dins, preseren penitència e reeberen lo cors de Jesucrist e dixeren que més amaven morir al camp [...]. E sobre això, eixiren combatre ensems en una.»

26. «E AQUELLS DE LA PART DEL REI NO SABEREN BÉ REGNAR LA BATALLA NI ANAR JUSTATS, E FERIEN CADA UN RIC HOM PER SI E FERIEN CONTRA NATURA D'ARMES. E PER LO MAL ORDENAMENT E PER PECAT QUE ERA EN ELLS, HAC-SE A VENÇRE LA BATALLA, E PER LA MERCÈ QUE NO HI TROBAREN AQUELLS QUI EREN DEDINS. E aquí morí nostre pare.»

27. «Car així ho ha usat nostre llinatge tots temps, que en les batalles que ells han feitas ne nós farem, de vençre o morir. E NÓS ROMANGUEM EN CARCASSONA EN PODER DEL COMTE, CAR ELLS NOS NODRIA E TENIA AQUELL LLOC» (*Llibre dels feits*, cap. 9, vol. II, p. 14).

28. «E-l bon reis d'Aragos, cant les ag perceubuts,/ Ab petits companhos es vas lor atendutz / E l'ome de Tolosa i son tuit correbutz,/ Que anc ni coms ni reis non fon de ren creütz;/ El escrida: "Eu so-l reis!" mais no-i es entendutz,/ E loras cazec mortz aquí totz estendutz./ [...] Qui fug sa, qui fug la: us no s'es defendutz; [...]/ Car cel qui víus n'escapa se te per erebutz [...].»

29. «I trobare catalan», a *Lis isclo d'or*, Avinyó, 1876, p. 72, citat per SOLDEVILA (1968, p. 46-47): «Seguit di Catalans, vengué come lo vent,/ brandant sa lança ben punxuda;/ lo nombre e lo malastre aclapen lo bon dret/ davant li barri de Muret./ són tuti mort a nostra ajuda!»

apostoli en l'Església de Roma»: *Llibre dels feits*, cap. 10, vol. II, p. 14; Smith, 2004), el 1214 fou entregat a Narbona al vell germà del rei Alfons el Cast, el comte Sanç, regent de Provença i procurador del regne d'Aragó. Tal com disposava el testament de Maria de Montpeller (Soldevila, 1968, p. 37), Jaume, que tenia sis anys, fou lliurat als templers.³⁰

Segons testimoni del capítol 11 del *Llibre dels feits*, Jaume va passar dos anys i mig a Montsó custodiat per cavallers aragonesos, provençals i catalans, en companyia del jove comte de Provença Ramon Berenguer V, del qual va separar-se plorant.³¹ Aquest comiat tingué lloc el 1216, quan, mort el papa Innocenci III, Ramon VI de Tolosa recomençava a recuperar el seu comtat i arreplegava tropes catalanes per socórrer Tolosa de Llenguadoc (*Canso*, versos 5800-5802). L'any 1217, Jaume I sortia de Montsó i Ramon VI i el seu fill recuperaven Tolosa, amb ajuda dels catalans. Els tolosans comptaven, doncs, amb la clara connivència del comte Sanç, regent d'Aragó, quan la mort de Simó de Montfort (1218) davant dels murs d'aquella ciutat va crear una situació excepcional.³²

L'anònim autor de la segona part de la *Canso*, en la seva glossa del solemne epitafi que consagrava de manera oficial l'ambiciosa carrera del cabdill croat, deixa prou clar, amb cruent sarcasme, quin era el sentiment majoritari del poble que aquell havia subjugat a sang i foc, i corrobora el gran interès documental de certs textos literaris:

Si, per matar hòmens i sang vessar,
per fer perdre els esperits i per consentir morts,
per creure mal consells i causar incendis,
per barons destruir i avergonyir Paratge,
per les terres arrabassar i per Orgull mantenir,
pels mals encendre i els béns extingir,
per les dones massacrar i els infants matar,
pot algú en aquest segle Jesucrist conquerir,
ell ha de portar corona i al cel resplendir [...] (208, 2003, p. 402).

Davant el perill d'una nova intervenció catalana contra els croats, el nou papa Honori III havia reaccionat amb una severa amenaça adreçada al regent Sanç i també amb una butlla tant o més explícita, directament adreçada al rei En Jaume (que només tenia nou anys!), on deixava molt clar que qualsevol ajuda als tolosans comportaria l'extensió de la croada a Catalunya i a Aragó:

En cas contrari podries provocar-nos contra tu, de manera que nós i l'Església romana, ens veiéssim obligats a oprimir el teu regne amb gents estranyes!³³

30. «E nós pòdiem haver laora sis anys e tres meses. E hagen acord [...] qui ens nodriria. E acordaren-se tots que ens nodris lo maestre del Temple en Montsó. [...] En Guillem de Montredon [...] mestre del Temple» (*Llibre dels feits*, cap. 10, vol. II, p. 14).

31. *Llibre dels feits*, cap. 13, vol. II, p. 16: «E pres comiat de nós plorant [...] E nós ploram ab ell per la dolor del partiment, mas plaia'ns molt per la sua anada.»

32. El comte Sanç era pare de Nunó Sanç, comte de Rosselló i defensor del castell de Lorda contra Simó de Montfort. Nunó havia patit l'oprobri de veure com la seva dona, Peronella de Bigorra, es tornava a casar, sota pressió eclesiàstica, amb Guiu de Montfort, fill de Simó. Tant el pare com el fill eren enemics declarats del cabdill croat i, per consegüent, oposats als designis del papa, raó per la qual la seva política bèl·ligerant podia a la llarga resultar problemàtica, tant a Provença com a Aragó-Catalunya.

33. Butlles del 22 d'octubre i del 29 de desembre de 1217. Vegeu SOLDEVILA (1968, p. 141-145). Traduïm el fragment següent de la butlla del 29-XII-1217 dirigida a Jaume I: «Alioquin ita posses contra te nos et Romanam ecclesiam provocare, quod regnum tuum per extraneas gentes comprimere cogemur.»

Més clar, l'aigua! Vet ací un missatge ben difícil d'oblidar, especialment després de les dramàtiques vivències que havia tingut el nostre rei. Si a això hi afegim l'educació rebuda al costat de Simó de Montfort i dels templers, homes obsedits per l'ideal de croada i de lluita contra els infidels, trobem una explicació més que plausible de la futura *Real Politik*, que tantes crítiques li va ocasionar i que el va impulsar vers el sud, a la conquesta de territori musulmà, en comptes d'interferir en els problemes occitans. A mesura que, després de la mort del de Montfort, la ingerència de França en els afers d'Occitània va ser més i més directa, la intervenció catalana implicava una lluita oberta no solament amb l'Església, sinó també amb el regne més poderós de l'Europa del moment.

Jaume no va tenir, doncs, ganes de repetir l'experiència del seu pare ni d'anticipar la del seu fill Pere el Gran, i va deixar de banda el somni d'un estat pirinenc, al qual finalment va acabar renunciant de manera oficial en el Tractat de Corbeil (1258). Però el fet que no pogués ni un dit per ajudar militarment el seu oncle Raimon VII de Tolosa ni Ramon V de Provença, amb els quals sabem que es va entrevistar durant una visita a Montpeller feta el 1239, va causar una gran decepció en terres occitanes. Des d'aquesta perspectiva, és possible argumentar que les conquestes dels regnes de Mallorca (1229) i de València (1238) són el resultat lògic de la derrota de Muret.

3. LA PROTESTA CONTRA LA RENÚNCIA A OCCITÀNIA

Tanmateix el precedent de la mort del pare en defensa dels seus vassalls pesava en la memòria del col·lectiu occità, no solament com a model i precedent heroic del que era considerat per molts una obligació feudal, sinó perquè, segons el tradicional codi de l'honor, imposava al seu hereu l'exigència de vindicar la mort del seu pare.

Ambdues idees, les trobem ben presents en algunes de les composicions de clara intencionalitat política, cantades i difoses pels trobadors. Començaré el meu breu repàs, que de cap manera pretén ser exhaustiu, amb els testimonis que semblen més determinants a l'hora d'establir una antinòmia entre l'opció —lloada i beneïda per l'ortodòxia oficial i que convertia el nostre rei en un reconegut defensor de la fe cristiana— de centrar l'esforç de catalans i aragonesos en una croada contra els musulmans, o la de centrar-se en la defensa d'Occitània, que era en realitat una «anticroada» perquè comportava posar-se al costat de l'heterodòxia condemnada per l'Església.

Tot i que sabem que en la conquesta de València hi van participar contingents llenguadocians i occitans, ja que al *Llibre dels feits*, capítol 260, s'esmenta expressament l'arribada de «l'arquebisbe de Narbona, qui era hom coratjós» (cap. 261), «ab quaranta cavallers e ab sis-cents hòmens de peu, e havia nom Pere Amiel (AMELL)» (cap. 260),³⁴ i al *Llibre del Repartiment* es fa esment dels *homines Montepesulani* (Ferrer, 2008, p. 105), sembla que l'empresa no era benvista per molts d'occitans, que la consideraven una traïció i una fugida endavant per obviar el vertader problema, que eren els francesos. Segons els defensors d'aquesta opinió, que cerca de provocar una desitjada reacció de retorn del rei a les seves arrels, Jaume no tenia res a cercar tan lluny dels seus orígens. Alguns trobadors deïxen, a més, prou clar que una empresa s'havia dut a terme a costa de l'altra.

Aquesta tesi és prou evident en les composicions on es fa expressament esment de València o es crea una clara distinció entre els dos àmbits contraposats: *allà* (València) i Occitània. Seria el cas de Pèire Duran, anomenat el «satre (sastre) de Paernas», que, devers el 1238, es demana «com els arago-

34. L'esmenta també al capítol 284, p. 325, on diu que va rebre en recompensa els castells de Sueca i Favara i l'honor de la Saidia a València.

nesos no abandonen llur empresa contra el rei de València per arrabassar als francesos les seves conquestes» (Milà, 1966, p. 156).³⁵ El *Sastret* (Milà, 1966, p. 156-157) segueix retallant la fama del nostre rei en un altre sirventès («En talant ai...») on expressa la seva enemistat contra Jaume I; sentiment que justifica en els dos darrers bordons, on especifica que «la seva ajuda (militar) hauria resultat decisiva, i gràcies a ella els francesos foren vençuts, expulsats, presos i morts.»³⁶

I el mateix ve a dir Bernat de Rovenhac (1242, 1261...). Fent servir un joc de paraules ben punyent i expressiu, s'inventa, com s'agradaven molt de fer els medievals, una divertida etimologia del nom del rei, que, segons diu, mereix ser anomenat *Jacme* («estic ajagut»), a causa de la seva indolent manca de reacció, interpretada com un evident signe de debilitat enfront dels francesos que li anaven robant els seus feus (Milà, 1966, p. 164-165). Noteu que el trobador interpreta l'esforç esmerçat pel monarca en terres de sarraïns, *allà*, és a dir, a València, com una mera activitat compensatòria.³⁷

Aquest trobador ens proporciona una altra mostra (Milà, 1966, p. 166-167) de fins a quin punt la poesia era un poderós instrument polític, destinat a crear un estat d'ànim, en aquest cas utilitzat per a tractar d'activar possibles aliances amb Aragó i Anglaterra i atiar l'odi contra l'enemic comú: els francesos. I la cruel al·lusió a la vergonyant derrota patida a Egipte per l'exèrcit croat de sant Lluís de França (denominat irònicament «el rei que conquerí Suria!») degué semblar especialment despietada a l'opinió pública francesa, commocionada per aquell desastre nacional. Bernat no s'està de rebregar aquella dura ferida, que presenta com a prova de la manifesta vulnerabilitat dels francesos, que no són tan poderosos com sembla i als quals qualifica despectivament de «gent vençuda». De passada, però, l'autor també fa burla dels reis d'Aragó i d'Anglaterra, que comparteixen la mateixa debilitat: no saben defensar els seus drets com cal. La pau, ve a dir, mai no es pot fonamentar en el deshonor ni en la indiferència davant els oprobis rebuts!³⁸

Basti un altre exemple que confirma la tendència a crear una intencionada antítesi entre la indefugible obligació feudal de defensar Occitània i allò considerat com a mer escapisme. Sordel o Sordello (1220-1269), trobador italià evocat per Dant (VI, 74-75) i que possiblement va estar a la cort de Jaume el Conqueridor, al qual va dedicar un sirventès, va escriure més tard, a la cort de Ramon Berenguer IV de Provença, un *planh* a la mort (el 1236) d'un trobador ocasional i mecenes dels trobadors anomenat Blacatz (Milà, 1966, p. 145 i 155-156; Riquer, 1975, vol. III i CII, 306, p.1464-1467). En aquesta composició, Sordel imagina que, mitjançant una espècie de comunió simbòlica, els diver-

35. Només faig referència en el cos del text al llibre de Milà, donant en nota la referència als treballs posteriors més o menys basats en aquella obra seminal.

36. «Sempre tindrè malvolença i enemistat/ al rei En Jaume, que tan malament manté la seva paraula/, i els juraments del qual són fluixos i fallaços [...] / i es comporta com un rei de cor miserable» («Tos temps serai malvolens et enics/ Al rei Jacme que mal tenc sos afics,/ Qu'el sagramen que'el feis son mals e trics [...] .e el aisi com rei de cor mendics,/ per que(m) paira si'l ven dan ni destrix./ El sieu secors fora-us ric et estort,/ e desconfig frances e pres mort») («En talent ai»). Vegeu NICOLAU (1909, p. 392), HAUF (1989, p. 323-324), AURELL (1989, p. 152) i RIQUER (1996, p. 940).

37. «Ja no vuelh de mi esmenda». Vegeu NICOLAU (1909, p. 395), RIQUER (1975, vol. II, p. 1371), HAUF (1989, p. 322) i RIQUER (1996, p. 943-944): «El rei d'Aragó sens dubte/ deu ser anomenat Jacme (estic ajagut),/ perquè li agrada massa jeure,/ i sigui qui sigui qui li prengui sa terra,/ ell és tan flac i tan complaent / que no s'hi oposa de cap manera./ I ALLÀ [a València] fa pagar car als traïdors de sarraïns/ la vergonya i el dany que rep ací vers Limoges» («Reis d'Aragó ses contenda/ deu ben nom aver/ Jacme, quar trop vol jazer,/ e qui que sa terra ·s prenda,/ el es tan flacs e chاوزit/ que sol res no ·i contraditz»).

38. «D'un sirventes m'es grans voluntatz presza»: «Ambdós reis, el d'Aragó i el d'Anglaterra, han emprès una causa: la de no defendre la terra, ni fer mal a ningú que els en faci/ [...] em fa vergonya quan una gent vençuda ens té així vençuts i conquistats [...]. De cap manera té pau el senyor poderós/ que transforma la vergonya en indiferència» («Amdos los reys an una cauz'empresa/ selh d'Arago et aisselh dels Engles,/ que no sia per elhs terra defeza/ ni fasson mal ad home qu'el lur fes/ vergonha-m pren, quant una gens conqueza/ nos ten aissi totx vensutz e conques/ [...] Patx non a ges senher ab gran poder,/ quan sas antas torna a non chaler»). Vegeu NICOLAU (1908-1909, p. 395).

sos governants d'Europa (Frederic II, Lluís IX de França, Enric III d'Anglaterra, Ferran II de Castella, Jaume I, Teobald de Navarra, Ramon VII de Tolosa i Ramon Berenguer IV de Provença) assimilen alguna de les virtuts del cor del difunt. La composició combina així la doble funció de lloança del mort i de crítica social, i el rei En Jaume hi és blasmat a causa de la vergonyant pèrdua del Milhau, mentre que als altres comtes occitans se'ls recorda l'herència perduda i la necessitat de lluitar animosament per recuperar-la.³⁹

En un sirventès atribuït al fill de Bertran de Born (Milà, 1966, p. 158-159), el trobador comenta que el poder de Jaume I s'ha ben demostrat contra els musulmans d'al-Àndalus («Assats a de poder/ mest sarrazís»), però el preu de tals victòries resulta elevat, ja que el rei no havia deixat veure mai més el seu penó per Montfort, i havia consentit ser espoliat dels seus feus pel comte de Tolosa, el qual, en connivència amb els francesos, s'havia apoderat de Milhau i de Marsella i maldava per ocupar Montpeller. El poema també incideix, doncs, en un altre problema que, juntament amb la deliberada absència del nostre rei, va contribuir moltíssim a la victòria francesa: la desunió i les tradicionals desavinences i batalletes entre els mateixos occitans. Tanmateix, a la tornada, hi retrobem l'habitual *ritornello*: Jaume I és poderós en terra de moros, però allà on caldria veure onejar la seva senyera és a Occitània, on ha perdut l'honor.⁴⁰

Com a contrast, en una composició de Guilhèm de Montanhagòl (1238-1268) (Milà, 1966, p. 160-162), trobador al qual el nostre rei el 1238 havia concedit algunes possessions a la ciutat de València (Riquer, 1975, vol. III, p. 1329), aquest surt en defensa del comte de Tolosa que encara lluitava contra els francesos i, adreçant-se al rei En Jaume, afirma que tothom fa burla d'ell perquè, en contra de les suposades promeses que ha sentit a dir que ha fet, en realitat no «surt al camp» i abandona els occitans a la seva dissort. La queixa resulta encara més sagnant perquè el trobador hi expressa la convicció, cal suposar que compartida per molts, que el nostre rei tenia el potencial bèl·lic suficient i que la seva intervenció hauria comportat la victòria occitana.⁴¹ Així ho fa pensar en un altre sirventès, en el qual Guilhèm manté que la col·laboració entre Jaume I i Raimon VII de Tolosa representava l'única possibilitat de salvació si es volia evitar que *Proensa* (Proesa/Provença), en mans de Carles d'Anjou,

39. «IV. Del rey d'Arago vuelh del cor deia manjar,/ que aisso lo fara de l'anta descargar/ que pren sai de Marcella e d'Amilau; qu'onrar/ no-s pot estiers per ren que puesca dir ni far [...]. V Al comte de Tolosa a ops qu'en mange be,/ si-l membra so que sol tener ni so que te; [...] e-l coms proensals tanh qu'en manje, si-l sove/ c'oms que deseretatz viu guaire non val re» («Vull que el rei d'Aragó mengi del cor, puix que això el farà descarregar-se de la vergonya que rep ací en Marsella i Milhau; ja que d'altra manera no pot rebre honor per res que li digui o faci [...]. Al comte de Tolosa li és precís que en mengi bé, si es recorda del que solia tenir i el que ara té [...], i el comte provençal cal que en mengi, si li recorda que l'home que viu desheretat durant molt temps no val res»). Vegeu NICOLAU (1908-1909, p. 392) i RIQUEUR (1996, p. 940).

40. «Un sirventés farai novelh, plazen/ emais non fis; non m'en tendrà paors/ Qu'ieu non digua so qu'aug dir entre nos/ Del nostre rey que pert tan malamen/ Lai a Melhau, on solia tener / Qu'el coms li tol ses dreg et a gran tort/ E Marcelha li tolh a gran soan./ E Monpessier li cuget toltre antan [...] / Lo nostre rey assatz a de poder Mest Sarrazís; mas lai de vas Monfort/ Volgra vezer hueimais son auriban/ contra tots selhs qui'l van d'onor baissan» («Faré un sirventès nou i més agradable/ que cap altre que mai hagi fet;/ i la por no m'impedirà que digui allò que escolto que diuen entre nosaltres/ sobre el nostre rei,/ que de tan mala manera està perdent allà a Milhau,/ on abans dominava, ja que el comte [de Tolosa] li arrabassa sense dret i amb gran injustícia,/ i li pren amb gran cura Marsella,/ i abans va estar a punt de robar-li Montpeller [...]. El nostre rei té prou poder amb els sarraïns, però allà, devers Monfort/ voldria veure el seu penó/ contra tots aquells que minven el seu honor»). Vegeu NICOLAU (1909, p. 393), AURELL (1989, p. 140 i 315) i RIQUEUR (1996, p. 941). Riquer (1975, vol. II, p. 951) no està segur d'aquesta atribució.

41. «Bel m'es quant d'armatz vai reprim [...]. Si'l rei Jacme, cui no mentim,/ Complís so que'el e nos plevim,/ Segon qu'auzim;/ En gran dolor/ Fóran ab plor/ Francés, qui qu' o desvuelha;/ E quar defalh,/ Qu'adés no salh./ Tot lo mons lo'n reiruelha» («Si el rei En Jaume, al qual no mentim,/ complís això que ell i nós vam tractar,/ segons hem sentit; en gran dolor estarien i en plor/ els francesos,/ sigui qui sigui qui s'hi oposi,/ i com que ens falla,/ ja que no surt al camp,/ tot el món se'n burla»). Vegeu NICOLAU (1908-1909, p. 394).

no es convertís en *Falhensa* (Error), ja que, segons ell, «si un no empara l'altre, els francesos, sense por, encara faran un salt més gran» (Riquer, 1975, vol. III, p. 1430).

Com hem vist, moltes de les composicions dels trobadors occitans permeten copsar esperances cada vegada més fallides d'un poble que se sentia abandonat a la seva dissort. Un cas especialment colpidor i d'un interès extraordinari és el de Bonifaci de Castellana (1244-1265), cavaller que lluità amb abrandada convicció contra el destí advers, personal i del seu poble, amb el qual se sentia del tot identificat. Vertader heroi de la independència de Provença, en realitat ja perduda a partir del 1246, quan Carles d'Anjou va heretar aquell comtat, Bonifaci, que va defensar militarment el seu feu contra els francesos, també ho va fer literàriament, per mitjà de la poesia cantada. En un sirventès escrit «ab digs cozens», o sigui, amb «mots punyents», s'adreça «als pobres i tristos provençals» subjugats, als quals acusa de *recrezens* o covards, perquè els francesos «amb la seva malvada gent salvatge,/ no solament no els deixen ni les bragues,/ sinó que els consideren menys de no res» («esti frances, a l'avol gen savaya/ ans los tenen tant en menhs de non-re [...] que non lur laysson braya»).

Bonifaci, durant la sublevació de Marsella del 1262, va poder fugir i refugiar-se a Montpeller i més tard, com tants d'altres, a Catalunya, on sembla que tractava d'aprofitar l'evident fet que el príncep Pere no tenia la mateixa percepció del problema occità que el seu pare. En un altre dels seus sirventesos («Era, pueis yverns es...»: Milà, 1966, p. 163, i Riquer, 1975, vol. III, p. 1381), Bonifaci planteja de manera ben clara les dues grans obligacions que, com hem tractat d'apuntar, segons la brama popular representada pels trobadors, tenia el rei En Jaume: la de defensar els seus vassalls i la de la venjar la mort ominosa del seu pare:

I el dèbil rei de qui és Aragó,
tot l'any mou plets i estima els xafarders,
i millor li aniria, al meu parer,
que reivindicués amb els seus barons,
els drets de son pare, que era valent i lleial,
i fou mort entre els seus veïnats,
fins que l'hagués venjat dues vegades.⁴²

No hem esgotat ni de lluny el repertori, però crec que amb les mostres aportades ja resulta possible fer-se una idea de la intencionalitat i del to agosarat i vindicatiu d'aquest tipus de composicions de caire polític.

4. POESIA ÀULICA

El que hem dit fins ara podria fer creure que tota la poesia referida a Jaume I li era oposada, mentre que de fet no és així i se'n poden adduir algunes mostres molt més positives. No manquen, per exemple, les composicions àuliques de tipus joglaresc més convencional, destinades a plantejar al rei alguna més o menys descarada petició de donacions. Seria el cas de la *tenso* entre Guilhèm de Mur i Guiraut Riquer, trobador de Narbona que va conèixer personalment el rei En Jaume a Montpeller el 1265 (Milà, 1966, p. 331). En aquesta composició jocosa, ambdós trobadors deixen caure que el rei

42. «E·l flacs reis, cui es Aragos/ fa tot l'an plachs, aman gasos/ e fora·ilh plus bel, so m'es vis,/ qe demandes am sos baros/ son paire, q'era pros e fis,/ qi fon morts entre sos vesis/ tro fos dos tants aqitiat.» Vegeu NICOLAU (1908-1909, p. 394) i Riquer (1996, p. 945-946).

els havia demanat que l'acompanyessin a la campanya de Múrcia («Lo valen rei nos vol menar, En Guirauts vas Mursi'abdos [...] E vol, que'l anem ajudar»). Mentre que Guiraut replica amb humor que els fets d'armes no són afer de joglars, i passa per complet de l'aventura proposada, tot indicant que el rei, que a Montpeller no els havia fet cap donació, els farà rics quan torni de Múrcia, Guilhèm, en canvi, es mostra disposat a anar a defensar la fe, a condició, però, que el rei l'equipi com un cavaller, amb un bon corser i l'arnès necessaris.⁴³

Cerverí de Girona (1988, vol. II, p. 148-149) és també autor de composicions àuliques similars, com ara «Trop m'enuig de cortz anar/ e de juglaria», anterior al 1276, on la lloança va relacionada amb la petició directa al rei d'una pensió que permetés al trobador deixar de pidolar com un joglar:

Rei que viu sense que ningú iguali
el seu mèrit, no crec que em digui
que no, de donar-me de menjar,
que jo sé que quedaria malament.⁴⁴

Però en altres poemes, com en el seu interessant «Maldit-Bendit» (Cerverí de Girona, 1985, vol. I, p. 39-89; Hauf, 1989, p. 324-327; Cabré, 1999, p. 45-46), escrit el 1271 per celebrar el present d'alguns castells al regne de València (Tàrbena, Moixent, Finestrat i Carrícola) que el rei havia fet a la seva amiga Berenguera Alfonso, hi trobem fragments de molta més volada. A més d'altres encomis i encensades,⁴⁵ en destacaria la tesi segons la qual el rei mai no hauria conquerit València si no hagués estat per l'amor de la seva estimada Berenguera! En aquesta interessant composició, basada en una *tenso* en pro i en contra de les dones en la qual, tal com sembla insinuar Cerverí, el rei havia jugat un paper arbitral, en presència del seu confessor Ramon de Penyafort (i en contra de les opinions d'aquest), el poeta identifica «fina amors» amb «fina valor» i acaba ensabonant el rei En Jaume sotmetent-se al seu superior judici literari.⁴⁶ L'argumentació és nítida i d'una lògica gairebé sil·lògica: Si «tots els béns del món/ vénen d'amor i existeixen per amor» (versos 651-652: «si tuyt li bé del món/ vénon d'amor, e-y són»), i els hòmens són valents a causa de les dones, la conquesta d'una ciutat com València, l'etimologia mateixa de la qual (*valens-valentis*) deriva de VALOR, no pot ser cap excepció!⁴⁷

43. «Guilhem de Mur, que cuia far [...] Guilhem, le reys lay fay anar/ Selh, que son d'armas coratiós./ E non es de mi ni de vos/ Fag d'armas ni de null ioglar;/ [...] Cant er tornatz, nos darà tant, so cre,/ Qu'en sem ricx, per qu'er as no-ns don res./ [...] Guiraut, sol que que-m don bon destrier/ Lo reys e rossí e saumier/ E l'autr'arnès, c'al miu par se cové./ Yeu la'nrai per mantener la fe.»

44. «VI Reyz qui viu sens par/ de pretz, no crey que ja-m dia/ de no, de manjar:/ qu'eu say que mal l'estaria [...].» Cerverí adreça la tornada a l'infant Pere, de manera que així s'assegura el beneplàcit de pare i fill, tot i que ja sembla un indicatiu de preferència o de millor relació personal: «VIII L'enfan<s> peyre par/ qu'empar pretz e cortesia» («L'infant Pere sembla que empari el mèrit i la cortesia»).

45. Com ara aquesta: «[...] e par/ que Déus l'à fayt part tots/ valens, c'a una vots/ li dison, per lo món,/ rey fi e d'enjan mon. E eyl, —car axí és/ bos, savis e cortès [...]» («[...] i sembla que Déu l'ha fet valent sobre tots, que a una veu l'aclamen, per lo món,/ rei gentil i net d'engany./ I ell —ja que és tan/ bo, savi i cortès [...]»).

46. «Al bon rei d'Aragó/ pare de mèrit, fill de do,/ vull pregar —ja que ell sabria millorar/ tots els comtes i reis/ de les tres religions/ en seny, cortesia/ i cavalleria/ i tota virtut escaient/ que ha de tenir un rei que s'estimi—/ que si en aquest escrit/ he dit algun mot mal dit,/ que ell es digni esmenar-me./ Ja que pertoca al savi que ensenyi/ els necis ignorants» (versos 525-539: «Lo bon rey d'Aragó,/ par(e) de prets, fill de do,/ vull per merçè preyar/ —car sabri'esmenar/ tots los comptes e-ls reys/ de totes les tres Leys:/ de sèn, de cortesia/ e de cavalleria/ de tots fayts benestans/ c'aver deu reu<s>s presans—/ que si en est escrit/ ai eu null mot mal dit,/ qu'èl esmenar mi deny./ Qu-l savi tany qu'enseny/ los peccs pauc ensenyats»). Té raó Coromines quan assenyalava que la referència *pare de / fill de* és una clara lloança a Pere el Catòlic i a Pere el Gran.

47. Vegeu els versos 543-556: «En Jacme, sényer meus/ per gràcia que Déus/ li det, rey<s> d'Aragó,/ per dreyt e per raysó,/ de Mallorca atretal,/ e del regne leyal/ qu'és València dits/ —quar és ben vers mos dits,/ que, si valens no fos/ no-n fóra

Cerverí juga amb la paranomàsia *València-valent-val*, relacionant així l'etimologia de la ciutat amb la virtut reial. En aquesta clara defensa de les febleses amoroses del rei En Jaume, Cerverí arriba a proclamar que l'amiga del rei fou la causa eficient de la conquesta del regne de València! I això davant les barbes venerables del confessor reial, el gran canonista dominicà sant Ramon de Penyafort, que tots sabem el que pensava d'aquests afers amorosos, tal com confirma amb pèls i senyals la llegenda del seu miraculós viatge *super undas*.⁴⁸

Un altre exemple de poesia àulica ben digne de ser tema d'una representació cortesana és la «faula del rossinyol» del mateix Cerverí (Cerverí de Girona, 1985, vol. 1, p.102-126). Es tracta d'una bella narració al·legòrica en què un esparver dialoga des d'una pomera amb un rossinyol dins d'un bell jardí, on apareixen també les figures de «Dret», escuder de la senyora, «Pau entre el Rei i l'Infant». La composició resulta ser una elucubrada celebració de les paus entre el rei En Jaume i el futur Pere el Gran, celebrades a Xàtiva el 1273. El poeta juga amb els noms dels personatges de la faula i n'extreu un complicat simbolisme en el qual apunta profèticament que Pere serà rei, afirmant també que, de la mateixa manera que és possible establir una relació entre els noms, i «el fill es fa del pare», d'ara endavant ambdós restaran conciliats.⁴⁹

Al repertori d'aquest mateix poeta, hi trobem una altra composició relacionable amb esdeveniments de molta rellevància política, també esmentats a la crònica jaumina. El juny del 1275, l'infant Pere va fer negar al riu Cinca el seu germanastre Ferran Sanxis, cap de la revolta civil, solucionant així de soca-rel el problema successori i mostrant el seu tarannà decidit enfront de la noblesa rebel. Aquesta dràstica acció, justificada per raó d'estat, trobà un atenuat ressò en la memòria del rei En Jaume

poderós:/ car València val,/ e per nom natural/ vol senyor, totavia,/ c'adreys e valens sia» («En Jaume, senyor meu/ per gràcia que Déu/ li donà, rei d'Aragó,/ per dret i per raó,/ i també de Mallorca,/ i del regne lleial/ dit València/ —car és ben ver el meu dit,/ que, si no fos valent/ no hi tindria poder:/ car València val,/ i per nom natural/ vol necessàriament senyor/ que sigui just i valent»).

48. «Maldit-Bendit», versos 611-619: «[...] e d'ayssò trasc actors/ —reys e emperadors/ que han estat e són—,/ denan frayre Ramon/ —un bon presicador/ que ha per confessor—/c'om per domn'ès valens» («[...] i va aportar auctoritats/ —de reis i d'emperadors/ passats i presents— en presència de frare Ramon/ —un bon predicador/ que és el seu confessor—/ que l'home és valent a causa de la dona»). Un dels miracles més cridaners del sant fou, segons la tradició, el seu viatge *super undas*, damunt del seu mantell, des del port de Sóller (Mallorca) fins a Barcelona. El motiu fou la prohibició reial de transportar el frare a Barcelona, perquè aquell brillantíssim dominicà, tan rellevant per a la cultura catalana i europea del moment, fart d'amonestar en va el rei que abandonés la seva amistançada, volia deixar-lo i retornar al seu convent de Barcelona. A la capella que porta el nom d'aquest sant, els pescadors del port de Sóller veneren un retaule gòtic que descriu aquest prodigi. Vegeu VALLS I TABERNER (1936, p. 159-163), amb la versió d'aquesta llegenda que el pare Diago va copiar del dominicà català fra Jaume de Sant Joan, el qual l'havia posada per escrit el 1456 i sentida contar a la vila de Sóller durant la seva joventut. Val a dir que, segons la versió popular actual, fou el rei qui va fugir del frare i el va deixar abandonat a Mallorca sense possibilitat material de retornar a Catalunya!

49. La tècnica del fragment cabdal (versos 389-407 i 410-413) recorda els trenclacloques i malabarismes ecclòtics dels talmudistes: «E puy's ell dits: "gardats,/ sényer Dreyts, vós e Pats:/ bé veset èr jardí:/ per què ja 'Jacme' di;/ trays del rossinyol l'er (R)/ e l'e de l'esparver (E)/ e del jardí la y, (Y)/ e dirà 'Rey' axí". / Lo Rey Jacme avem, —/dix Pats, —sol l'als trobem!"/ "Trobar sí farem bé,/ que-l pomers mou en pe, (P)/ e en e l'esparvé(r)s; (E)/ donchs, serà-l nom entès/ si y metets del Rey l'y, (Y),/ e la er atressí;/ ab la e que y tornets, /E),/ 'Peyre' y trobarets./ Bé vesets, ez eu vey,/ que 'en Peyre trob'om Rey[...]" Donchs pus l'ús en l'autre'ès,/ e l'ús, de l'autre-s fès,/ e-l duy nom són en hu,/ lor fayt seran comú/ d'er' enan; e seran/ d'un cor e d'un talan;/ e no-s partiran mays» («I després ell va dir: "mireu,/ senyor Dret, vós i Pau:/ bé veieu el jardí:/ on ja fa referència a 'Jaume'; si traieu la r del mot rossinyol (R)/ i la e de l'esparver (E)/ i la i de jardí (I)/ dirà 'Rei', així"/. Tenim el Rei en Jaume —va dir Pau—, trobem ara la resta!/ Ho trobarem així bé,/ ja que el mot pomer comença amb pe, (P)/ i el d'esparver amb e; (P)/ aleshores coneixereu el nom/ si hi afegiu la i de Rei (I),/ i també la r;/ i si hi afegiu la i/ trobareu 'Peire'./ Bé veieu, i jo també,/ que trobem 'Peire Rei' [...] Doncs, ja que l'un es troba en l'altre/ i un procedeix de l'altre,/ i els dos noms s'integren en un,/ el seu destí serà comú/ d'ara endavant; i seran/ d'un cor i d'un voler,/ i no es separaran mai més.» Indico entre parèntesis les majúscules que en el poema figuren al marge dret formant l'acròstic: «REY PEYRE». Vegeu RIQUER (1979, p. 302), HAUF (1989, p. 326-327) i CABRÉ (1999, en especial p. 165-166) pel que fa a l'ús dels *aenigmae*.

(cap. 550 del *Llibre dels feits*, p. 379)⁵⁰ i sembla relacionada amb el sirventès «Ra·m luny a joy e chan» del repertori de Cerverí, on aquest explica, en el seu llenguatge volgudament críptic, que «l'altre dia, prop del Cinca, a Montsó, va sentir un gran tumult i va veure gent plorant que portava un cos mort...» Tot i que, segons Riquer (1979, p. 303), la composició seria fruit d'una «indignada actitud del poeta» que «no pudo tolerar este hecho fratricida», Soldevila (1995, p. 375) ja féu remarcar que «és molt confusa i que el to, si es tractés de la mort de Ferran Sanxis contrastaria amb l'elogi que hi fa de l'infant Pere.» Coromines (Cerverí de Girona, 1988, vol. II, p. 139) cercà d'obviar aquesta objecció,⁵¹ mentre que la crítica més recent considera que, amb aquest text de volguda ambigüitat, el poeta en el fons tractava d'exculpar el futur Pere el Gran.⁵²

5. LA INVITACIÓ A LA CROADA

Acabem de referir-nos a la cruel mort de Ferran Sanxis, un dels integrants de la malaguanyada expedició catalana a Terra Santa, que, desembarcat a Acre, arribà a participar en algunes batusses contra els musulmans. De fet, el tema de la croada era un tòpic de la poesia trobadoresca i no manquen els trobadors que conviden el rei En Jaume a prendre part a la conquesta de Jerusalem.

Jaume, als capítols 476-493 del *Llibre dels feits*, explica la seva frustrada temptativa de participar en una croada tradicional, a la qual se sentia especialment cridat per Déu. Com ell mateix detalla al capítol 534 del *Llibre dels feits* (Bruguera, 1979; Hauf, 1989, p. 20-28, i 2003, p. 328-338), durant el Concili de Lió (1274), fou ell qui va rompre el sepulcral silenci del l'assemblea i s'oferí al papa per a la dita empresa; oferiment que el pontífex acceptà complagut.⁵³ La idea ja li rondava pel cap el 1245 i el 1260 (Marcos, 1996, p. 218-221 i 302-313) i la petició de col·laboració dels mongols el degué acabar de convèncer que el projecte formava part d'un esquema providencial. La temptativa del 1269 és prou documentada (Carreras, 1909; Marcos, 1996, p. 359-439, i 2007) i, pel que Jaume mateix explica al capítol 466 del *Llibre dels feits*, almenys intencionalment, no fou la primera.

Les tècniques emprades per convidar el rei a anar a Terra Santa són variades. Així, Guilhèm de Mur ho va fer recurrent a la intercessió de Sanç, fill del rei i arquebisbe de Toledo, ordenat prevere en

50. «[...] vench-nos ardit en qual manera l'infant En Pere [...] havia pres [...] Fferran Sànxex, e que l'havia feit negar. E a nós plach-nos molt quan ho haguem hoït, per ço car era molt dura cosa que ell era nostre fiyl e era's levat contra nós, al qual nós tan de bé havíem feit e tan honrat heretament havíem dat.» Fins a quin punt Ferran, a més de ser el capítol de la revolta dels barons, tornant de la fallida croada a Terra Santa, s'hauria deixat seduir per Carles d'Anjou involucrant-se amb els enemics d'Aragó, en una conspiració contra el seu pare i germà, ho especifica Desclot, cap. 58-59 (SOLDEVILA, 2008, p. 144-149), segons el qual els barons catalans odiaven l'infant Pere perquè no tolerava els seus robatoris i les seves males pràctiques. Vegeu SOLDEVILA (1995, p. 349-379, en especial p. 376-377).

51. «[...] tot seguit de condemnar l'assassinat de l'Infant bord (no sense gran coratge), sembla insinuar, a fi d'atenuar el crim dels cortesans de Pere el Gran, i eximir el mateix Pere, que en realitat és degut a aquests poderosos» (la noblesa decadent criticada en el poema).

52. Vegeu CABRÉ (1999, p. 13-14), que molt discretament no s'està de dir que estem davant d'un text bastant críptic (*rather cryptic*), i que, encara que s'hi parli d'una «mala mort» que no pot ser oblidada, Cerverí tracta de salvar l'infant Pere de la responsabilitat del terrible afer («Cerverí is shifting the blame away from Prince Pere»). «Tot i que, a causa de la seva ambigüitat, no puc acabar d'explicar aquest poema, em sembla —diu Cabré— més probable que Cerverí segueix ací la seva d'altra banda consistent política de defensar els interessos de l'infant Pere» («[...] although I cannot offer a complete account of the poem, given this ambiguity it seems more likely that Cerverí is following this otherwise consistent policy of defending Prince Pere's interests»).

53. «E ab aytant calaren tots. E sobre açò nós tornam-nos a l'apostoli e dixem-li: "Pare sant, pus negú no y vol dir, irem-nos-en-nos"», frase que, en el context de la narració, i en especial del que més tard diu el papa al capítol 539, només es pot interpretar com un oferiment de participació d'anar a la croada proposada.

aquella seu el 1268,⁵⁴ mentre que Olivier lo Templier (Milà, 1966, vol. I, p. 336-337) presenta la croada jaumina com una possibilitat de venjar el desastre patit per sant Lluís de França.⁵⁵ Guilhèm, que proclama els mèrits precedents de Jaume, conqueridor «de Tortosa fins a Biar i Mallorca» i «el més valent del món en fets d'armes», fa una afirmació que ara pot semblar exagerada, però que, ben mirat, respon a les avaluacions dels experts del moment: «Si el rei En Jaume, amb una tercera part de la seva gent/ passés allà, fàcilment podria restaurar/ la pèrdua i el dany i recuperar el sepulcre.» I és des d'aquesta convicció que en la tornada final expressa el desig de veure el «Rei d'Aragó, armat,/ amb mil vassalls [...] en camp florit.»

D'altra banda, el trobador Guilhèm d'Autpol (1269-1270), que també dona mostres d'una total confiança en la viabilitat de la croada jaumina, exposa al nostre rei En Jaume una *tenso* o discussió que va tenir en somnis amb el mateix Déu, al qual critica la seva passivitat davant dels sarraïns. Déu li replica, queixant-se que «els cristians es comportin falsament/ perquè ni comtes ni ducs ni prínceps ni el clergat/ no reclamen el seu sant Sepulcre», raó per la qual amenaça de privar-los dels seus béns i sepultar-los a l'infern. Déu contraargumenta també que «si els prínceps i els prelats l'estimessin un poc,/ recordarien com va morir en la creu [...] / i anirien amb gust a la croada.» La tornada és una vertadera exaltació del «Rei d'Aragó, pare i fill de valor/ castell de mèrit, font d'allò perquè hom val», en què el trobador explica al rei que si li comunica el seu somni és perquè està segur que el portarà «a bona fi amb vostra franquesa» (Riquer, 1975, vol. III, 321, p. 1520-1523; Riquer, 1996, p. 952).⁵⁶

Ja és més dubtós que el sirventès de croada de Cerverí «En breu sazó» (Cerverí de Girona, 1988, vol. II, p. 123-128) fóra escrit amb motiu de l'esmentada expedició del 1269 (Marcos, 1996, p. 376). Una raonada hipòtesi recent (Cabré, 2005, i Cabré, 1999, p. 16-17) proposa de relacionar-lo amb els fets del 1274 als quals ja ens hem referit més amunt. En realitat, molts dels arguments de Cerverí són tòpics del gènere, però el que sabem que va passar a Lió brinda, potser, certes claus interpretatives més segures. D'una banda, el trobador pot denominar amb fonament *tartz* o reticents a participar tots els monarques europeus, tret del nostre. En segon lloc, l'exagerat tribut que el papa va exigir al nostre rei per a coronar-lo era una mostra indignant de la proverbial cobdícia eclesiàstica; finalment, hi ha el tema dels barons rebels (que podrien canalitzar molt millor les seves energies!), relacionat amb la ja esmentada traïció de l'infant Ferran, a causa de les maquinacions de Carles d'Anjou, personatge demonitzat per la propaganda catalana antiangevina i que era sabut que organitzava croades destinades a fomentar els seus mers interessos personals.⁵⁷ Allò que fins ací resulta evident és la importància his-

54. «D'un sirventes far mi sia Dieus guitz [...] L'Archivesque prec de cui es Toleta/ qu'amoneste lo bon Rey d'Arago/ que per complir son vot en mar se meta/ e per tener en pes son bon resso» («Prego a l'arquebisbe, senyor de Toledo/ que amoneste el bon rei d'Aragó/ que s'embarqui per complir el seu vot/ i per conservar la seva bona fama» (MILÀ, 1966, vol. I, p. 329 i 331; NICOLAU, p. 402; HAUF, 1989, p. 327-328; RIQUER, 1996, p. 952).

55. «Estat aurai lon temps en pessament», cobla I. Dóna també el text complet Riquer (1975, vol. III, p. 1475-1477). Segueix III: «Rey d'Arago, de tot mal non chalen,/ qu'avetz conquist de Tortos'a Biar/ e Malhoga, sovenga-us d'otremar/ [...] E car vos es del mon lo pus ardit [...] IV Si'l rey Yacme ab un ters de sa jen/ passes delay, leu pogra restaurar/ la perd'e-l dan e-l sepulcre cobrar,/ [...] VI Rey d'Aragon, volgra-us vezer garnit/ ab mil vassalls vostre en cam florit.» Vegeu NICOLAU (1908-1909, p. 402) i RIQUER (1996, p. 952).

56. «I [...] De crestians com reinhon falsament,/ car no deman lo sieu sant monument/ comte ni duc ni prinse ni clerisia [...] V [...] si'l prinse ni'l prelat/ m'agueson jes d'amor en lur corage,/ que'ls sovengues ab vera caritat/ com fuy en cros mes per l'uman linhage,/ cascus fora voluntos del passaje, X Rei d'Aragon, pair'e fil de prozeza,/ castel de pres, fons de so per c'om val,/ mon dom ie-us dic, seinher, si Dieus vos sal,/ que'l menares en dreg vostra franqueza.»

57. Vegeu les al·lusions més directes al nostre monarca: «I [...] que'l reys Jacmes, ab mans, crey que's plevischa/ pel loc de Deu cobrar e pels turcs tondre,/ sol Roma'ls prest» («El rei En Jaume, amb molts, crec que es comprometrà/ a recuperar la terra de Déu i a tondre els turcs,/ si Roma els ajuda»). «II. [...] per qu'l rey prech d'Arago que's garnisch/ e pas la mar per totz

tòrica i documental d'aquestes composicions trobadoresques, que no solament acompanyaren el rei durant la seva vida, sinó que el van glorificar després de la seva mort, el 27 de juliol de 1276.

6. ELS PLANHS PER LA MORT DEL CONQUERIDOR

El *planh* era un gènere líric occità eminentment elegíac que, d'acord amb la tradició clàssica del *planctus* llatí o dels *Klagelieder* germànics, combina l'elogi ditiràmbic del difunt amb la pregària per la seva ànima. Tenia una estructura i un contingut més aviat formularis, i per això previsibles, amb tendència a la repetició de tòpics, de manera que la majoria de composicions semblen fetes per encàrrec i amb la clara finalitat d'aconseguir el favor dels hereus del mort.

Es conserven, com a mínim, dues d'aquestes composicions dedicades a Jaume I. L'autor de la primera, de set cobles capfinides (Milà, 1966, vol. I, p.174-177), és Mateu de Carcí o Quercy (1276), que al final (IX) confessa haver-lo escrit perquè, ultra l'estímul de la possible retribució que pugui rebre dels fills del rei, l'«estimava més que a tots los altres reis» i per això volia que «tothom el plorés» i que durés la seva fama. Mateu comença (I) manifestant la seva tristesa per la mort del «millor rei de tots/ complit en mèrit i en tota bona qualitat.» Entre les virtuts «del bon rei d'Aragó», en destaca alguna relacionable amb el *Llibre dels feits*, ja que afirma que «era franc, humil, de poques paraules/ i de grans fets» (III); el més valerós, no solament de totes les testes coronades d'Espanya, sinó d'arreu del món, i el qui més havia enaltit la creu i lluitat contra els infidels. Per això, els seus dominis, personificats (Catalunya, Aragó, Sardenya i Lleida), són convocats a plorar-lo, com fan els bretons amb Artur. La mitificació cavalleresca (III-IV), representada per aquesta evocació artúrica, va acompanyada d'una espècie de canonització religiosa (no debades aquest rei, tot i els seus pecats, fou recordat amb el títol del sant rei En Jaume!) (Rubio, 2008, p. 138), i la composició es tanca (VIII) fixant l'atenció en una d'aquelles coincidències que agradaven tant als homes medievals: Jaume havia mort un dia després de la festa del seu sant patró, la qual cosa el predestinava a convertir-se en un altre sant Jaume. El nucli del poema el constitueixen una cobla que explica l'abstrús simbolisme de la gloriosa corona que ara porta el rei (V), l'habitual increpació a la mort que s'emporta sempre els millors (VI), així com la també inevitable invocació a la misericòrdia divina (VII). Tot plegat es tracta d'una de tantes obres de circumstàncies que interessa pel tema que tracta més que no per la qualitat literària.⁵⁸

En l'altre *planh*, de Cerverí de Girona (1988, vol. II, p.188-189), hi trobem també els elements característics del gènere: l'acumulació de lexemes que encomanen la tristesa (I i III), l'exaltació de les virtuts reials: cortesia, honor, cavalleria, generositat, poder i pietat, mèrit, etc., presentades, primer

los tartz confondre» («[...]perquè prego al rei d'Aragó que s'armi,/ i que passi la mar, per confondre tots els tardans»). A HAUF (2003, p. 339), ja hi trobareu l'objecció a la traducció de *tartz* com a «tàtars, o tartres», basada en el projecte de col·laboració amb els mongols, que el llibret d'Aitó de Gorigos tractava de propiciar.

58. «Tant suy marritz que no-m puec alegrar». El text és fàcilment assequible a RIQUER (1975, vol. III, 325, p. 1541-1544). Vegeu també NICOLAU (1908-1909, p. 405-407), HAUF (1989, p. 328-329) i RIQUER (1996, p. 952-953). Destaco només els conceptes cabdals resumits més amunt: «IX Matieus a fait per dol e per corrotz/ son planh del rey qu'amava mays que totz/ les altres reys, e que totz hom se-n planha,/ e que-l sieus noms puesqua el mon remaner,/ e que-n puesca dels filhs del rey aver [...]» I versos 7-8: «[...] car fallitz m'es lo melher reys de totz,/ per pretz complitz de tota bona manha [...]/ II [...] quar ylh era francx, humils, de paucx motz/ e de gran faitz, si que sobre-ls reys totz/ que hom aya ja trobatz en Espanha,/ era pus alt per valor conquerer [...] III [...] .anc princeps negus melher no fo/ del nostre temps de sa ni de la mar,/ ni tant aya fach sobre la gent canha,/ ni tant aya eyssausada la crotz./ [...] quar ben devetz aitant de dol aver/ cum per Artus agron silh de Bretanha [...] VIII [...] e Dieus a-l mes ab Sant Jacm'en companha,/ quar l'endema de Sant Jacme per ver/ le reys Jacme fení, qu'a dreyt dever/ de dos Jacmes dobla festa-ns remanha.»

(II), a manera d'invocació o d'insistent lletania litúrgica: «rei d'honor, rei de cavalleria/ rei noble, que es feia obeir de tots,/ rei pietós, rei de mèrit i de gràcia/ rei de mercè [...]», o en forma acumulativa: «senyor bo, vertader, sense mentir,/ dels bons el millor, cortès sense vilania», etc. (IV). Finalment, tal com era costum, no hi manca la típica pregària final, primer a Crist, perquè rebi en la seva glòria el rei mort i ajudi el nou rei En Pere a governar amb justícia (V), seguida d'una doble tornada. A la primera (VI), hi trobem significativament repetida la paraula clau «mercè», de manera que, quan el poeta recorda a la Mare de Déu que ja que el rei fou sempre misericordiós és lògic que trobi també misericòrdia a l'altre món, el lector recorda que la Mare de Déu de la Mercè, patrona de Barcelona, ho era també de l'orde de la Mercè o de frares mercedaris destinats a la redempció dels captius, orde que estava sota el patrocini reial. A la segona tornada (VII), Cerverí arriba a dir que renuncia al cel, si no ha de trobar-hi els seus dos protectors: el rei i el comte Ramon de Cardona!⁵⁹

En conclusió: tot i que el coneixement que tenim de la literatura de l'època és relativament limitat, no ho és tant que no tinguem uns testimonis ben interessants, que confirmen el que sabem per altres camins, o gràcies al fascinant i extraordinari testament literari que ens va llegar el rei En Jaume. Tot i les lloances d'alguns trobadors vinculats a la cort, com ara Cerverí de Girona, el missatge d'aquelles veus que emergeixen del passat i que hem evocat ara i ací no és gens sentimental, com semblava insinuar Espinàs, fart de tòpics jocfloralescos. I es tracta d'un missatge encara de candent actualitat. Els trobadors occitans demanaren al seu rei que no abandonés el seu dret enfront de l'investida de la força bruta dels qui no tenien raó. El rei, determinat per unes circumstàncies personals difícils de superar, va cedir, i la història d'Occitània fou la que fou.

Potser, doncs, en comptes d'enterrar per sempre més sota l'arena, com recomanava Espinàs, aquelles velles cançons que encomanen la tristesa d'un fracàs polític potser tanmateix inevitable, valdria més aprendre'n la lliçó que també se'n desprèn, i que ens va llegar el fill del Conqueridor, Pere el Gran: que la renúncia als propis drets i a la raó davant la força bruta sol tenir repercussions històriques que fan canviar el destí i la història dels pobles. Aquelles veus crítiques, que no solament lloaven el rei, sinó que també sabien recordar-li les obligacions morals i les raons més autèntiques del seu poble, no són mers documents històrics i literaris dignes d'estudi, són també un exemple o model de vigilància activa i militant.

BIBLIOGRAFIA

- ALVIRA, Martín (2002). *12 de septiembre de 1213. El jueves de Muret*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- ASPERTI, Stefano (1982). «Indagini sull *Llibre dels feyts* di Jaume I: Dall'originale all'archetipo». *Romanistisches Jahrbuch*, núm. 33, p. 269-285.
- (1983). «Il re e la storia: proposte per una nuova lettura del *Libre dels feyts* di Jaume I». *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, núm. 3 i 4.
- (1993). «La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes». A: ALEMANY, Rafael; FERRANDO, Antoni; MESEGUER, Lluís [ed.]. *Actes del Novè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*. Barcelona: PAM, vol. 1, p. 85-137.

59. «II [...] que de servir era reys, e d'onor,/ reys d'enantir, reys de de cavaylleria,/ reys francs, c'a totz se fazi'a obezir,/ reys piados, reys de pretz <e> grazir,/ reys de mercè [...] IV Car bon seynor, vertader, ses mentir,/ dels bos myllor, cortès, ses vilania [...] V [...] prec que'l bon rey no laix de si partir,/ e faça-fyll En Peyre dreit regir [...] VI Mayre de Deu, a vóss deyn sovenir/ que'l Reys no volc anc a mercè falir,/ e trop mercè delay, pus çay l'avia [...] VII No vyll aver paradís ne'l dezir/ si'l Reys no-y és, e'n Raymon<z>.»

- AURELL, Marc (1989). *La vielle et l'épée. Troubadours et politique en Provence au XIII siècle*. París: Aubier Montaigne.
- BELPERRON, Pierre (1967/2). *La Croisade contre les Albigeois et l'Union du Languedoc a la France (1209-1249)*. París: Librairie Académique Perrin.
- BÍBLIA (1986). *La Bíblia. Versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat*. Andorra la Vella: Casal i Vall.
- BREVIARIUM (1936). *Breviarium Romanum Ex Decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum... Editio XVI Juxta Typicam Amplificata XIV*. Ratisbona: Frederic Pustet. 4 v.
- BRUGUERA, Jordi (1979). «Jaume I al Segon Concili de Lió». *EUC*, núm. 23, p. 119-126.
- CABRÉ, Miriam (1999). *Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*. Londres: Tamesis.
- (2005). «“En breu sazo aura-l jorn pretentori”»: Cerverí i Jaume I interpreten els fets de 1274». A: ALEMANY, Rafael [et al.]. *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de literatura medieval*. Vol. I. Alacant: IIFV, p. 463-468.
- CARRERAS I CANDI, Francesc (1909). «La creuada a Terra Santa (1259-1270)». A: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey En Jaume I y a la seua época*. Barcelona: Altés, p. 106-139.
- CERVERÍ DE GIRONA (1985). *Narrativa*. Ed. a cura de Joan Coromines. Barcelona: Curial. (Autors Catalans Antics).
- (1988). *Lírica*. Ed. a cura de Joan Coromines. Barcelona: Curial. (Autors Catalans Antics). 2 v.
- FERRER, Ramon (2008). «Anàlisi del “Llibre del Repartiment”». A: LÓPEZ, Carlos; FERRER, Ramon. *El Llibre del Repartiment. Catàleg de l'Exposició*. València: Generalitat Valenciana; Biblioteca Valenciana.
- GUILLEM DE TUDELA; ANÒNIM (2003). *Cançó de la croada contra els albigesos*. Ed. de Vicent Martines i Gabriel Ensenyat. Barcelona: Proa. (Clàssics Universals; 9).
- HAUF, Albert (1989a). «Introducció». A: GORIGOS, Aitò de. *La Flor de les Istòries d'Orient*. Barcelona: Centre d'Estudis Medievals de Catalunya. (Biblioteca Escrinys; 9).
- (1989b). «La poesia valenciana fins al Segle d'Or». A: *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*. València: Generalitat Valenciana; Consell Valencià de Cultura, p. 313-342.
- (2003). «Història versus literatura: Apunts sobre Rodes, Grècia i l'Orient en textos catalans medievals». A: FERRER I MALLOL, M. Teresa [ed.]. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Sèrie Jornades Científiques; 11), p. 327-357.
- (2004). «Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn de la seva intencionalitat». A: BALCELLS, Albert [ed.]. *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Sèrie Jornades Científiques; 18), p. 39-75.
- JAUME I (1991). *Llibre dels Feits del Rei En Jaume*. Ed. a cura de Jordi Bruguera. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics B). 2 v.
- LLORENTE, Teodor (1996). *Poesia*. Ed. a cura de Vicent Simbor Roig. València: Generalitat Valenciana; Diputació Provincial de València; Edicions Alfons el Magnànim.
- MARCOS HIERRO, Ernest (1996). *Die Byzantinisch-Katalanischen Beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Chronik Jakob I. von Katalonien-Aragon*. Munic: Institut für Byzantinistik; Neugriechische Philologie und Byzantinische Kunstgeschichte der Universität.
- (2007). *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*. Barcelona: Esfera del Llibre.
- MARTÍNEZ, Tomàs (2008). «Cronologia d'hòmens. Història de reis. La notació cronològica en els primers capítols del LF». A: COLÓN, Germà; MARTÍNEZ, Tomàs [ed.]. *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló: Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; PAM, p. 349-362.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1951). *Reliquias de la poesía épica española*. Madrid: Espasa Calpe.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1966). *Obras de Manuel Milà y Fontanals*. II. *De los trovadores en España*. Ed. a cura de Martí de Riquer, C. Martínez i F. R. Manrique. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1999). *Romancerillo Catalán. Canciones tradicionales*. Barcelona: Altafulla. [Edició facsímil de l'obra del 1882 editada per Librería D. Álvaro Verdaguer]
- MIRET I SANS, Joaquim (2007). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXV). [Edició facsímil de l'obra de 1918]
- MUNTANER, Ramon (1927-1951). *Crònica de Ramon Muntaner*. Edició a cura de Josep Maria de Casacuberta. Barcelona: Barcino. 9 v. (Col·lecció Popular Barcino).

- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1908-1909). «Jaume I y los trovadors provensals». A: *Primer Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Barcelona.
- PILLET, Alfred; CARSTENS, Henry (1933). *Bibliographie der Troubadours*. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- PUJOL, Josep Maria (1996). «The “Llibre del rei En Jaume”: A matter of style». A: DEYERMOND, Alan [ed.]. *Historial Literature in Medieval Iberia. Papers*. Londres: Hispanic Seminar of the Medieval Hispanic Research Seminar 4, Queen Mary and Westfield College, p. 35-65.
- (2008). «El programa narratiu del *Llibre del Rei En Jaume*». A: COLÓN, Germà; MARTÍNEZ, Tomàs [ed.]. *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló: Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; PAM, p. 257-286.
- RIQUER, Isabel de (1996). «Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2, p. 933-966.
- RIQUER, Martí de (1959). «La littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, núm. 2.
- (1975). *Los trovadores. Historia literaria y textos*. Barcelona: Planeta. 3 v.
- (1979). «Las literaturas en romance». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Zaragoza, 1975*. Saragossa.
- ROCA, Rafael (2007). *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València.
- RUBIO, Agustín (2008). «Jaime I. La imagen del monarca en los siglos XIV y XV». A: COLÓN, Germà; MARTÍNEZ, Tomàs [ed.]. *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló: Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; PAM, p. 129-155.
- RUIZ DOMÉNEC, José Enrique (1996). *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona; Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- SMITH, Damian J. (2004). *Innocent III and the Crown. The limits of papal Authority*. Aldershot: Burlington: Ashgate.
- (2007). «James I and God: Legitimacy, Protection and Consolation in the *Llibre dels Fets*». *Imago Temporis Medium Aevum*, núm. 1, p. 105-119.
- SOLDEVILA, Ferran (1957). «Un poema joglaresc sobre l'engendrament de Jaume I». A: *Estudios dedicados a D. Ramón Menéndez Pidal*. Vol. VII. Madrid, p. 71-80.
- (1963). *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha.
- (1968). *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; XXVII).
- [ed.] (1971). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta.
- (1995). *Pere el Gran. Primera part: l'infant*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Edició facsímil de l'obra de 1950]
- (1996). *Cronistes, joglars i poetes*. Ed. a cura de Josep Massot i Joaquim Molas. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- [ed.] (2007-2008). *Les quatre grans Cròniques*. I. *Llibre dels feits del rei En Jaume*. II. *Crònica de Bernat Desclot*. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXIII i LXXX).
- VALLS I TABERNER, Ferran (1936). *San Ramón de Penyafort*. Barcelona: Labor.
- VENTURA, Jordi (1961). *Alfons el Cast, el primer comte-rei*. Barcelona: Aedos.
- (1996/2). *Pere Catòlic i Simó de Montfort*. Barcelona: Selecta; Catalònia.